

פרק טו

קליטת פליטי מלחמה

מלחמות גורמות לאזרחים לברוח ממדינתם למדינות אחרות. כמדינות אחרות, גם מדינת ישראל עומדת לא פעם בפני בקשות לקליטת פליטי מלחמה. לאחרונה עמדה על הפרק קליטת פליטים שבאו ארצה בעקבות מלחמת רוסיה ואוקראינה (שהחלה בשבט תשפ"ג - פברואר 2022).¹ בפרק זה, נבקש לבחון את דעת ההלכה בעניין קליטה זמנית של פליטים שאינם יהודים, למדינת ישראל.

הפרק יעסוק תחילה בהלכות הצלת גוי ככלל. מאחר שההצלה האמורה בענייננו היא הושבת הגוי בארץ, נברר מהו היחס הראוי למגוריהם של מי שאינם יהודים בארץ ישראל. לאחר מכן, נדון באיסור הסגרת עבד הבורח מאדוניו, ונדלה מסוגיה זו עקרונות הנוגעים לנידוננו. לאחר מכן, תוצגנה הגבלות הלכתיות הנוגעות לקליטת נרדף. לסיום, נדון בהשלכות שנובעות מעובדת היותה של מדינת ישראל חלק מקהילה בינלאומית בעלת נורמות התנהגות בתחומים שונים, ובכללם הנידון. דידן.

א. הצלת גוי

חכמים (ע"ז כו ע"א) אסרו להציל ממוות גוי עובד עבודה זרה, מפני שיש בכך תמיכה וסיוע למציאות עבודה זרה בעולם, אלא אם כן יש בכך סכנה של איבה. כן נפסק להלכה (שו"ע, י"ד קנח, א).² כאשר יש חשש שמא הימנעות מהצלה תוביל לפיקוח

1. ראה לעיל בפרק המבוא אודות הזרים בישראל, הערה 15, אודות הגדרת פליטי מלחמה ע"פ אמנת הפליטים.

2. ראה להלן פרק טז אות ג סעיף 3, מחלוקת ראשונים בשאלה אם היתר 'איבה' חל רק על איסורי חכמים או גם על איסורי תורה.

נפש של ישראל, מותר להציל גוי עובד עבודה זרה, ואף במחיר של מעבר על איסור תורה, כגון חילול שבת.³ לעומת היחס כלפי עובד עבודה זרה, כאשר מדובר ב'גר תושב', התורה ציוותה להחיותו (ויקרא כה, לה), וגם רפואתו כלולה בזה (רמב"ם, הל' ע"ז פ"י ה"ב).

מקרה ביניים הוא גוי שאומנם אינו עובד עבודה זרה, אך גם אינו 'גר תושב' (על הגדרתו - ראה לקמן באות זו). בנוגע אליו, לא מצינו התייחסות מפורשת בתורה. יש לתת את הדעת על השאלה כיצד ההגדרות של 'גר תושב' ו'עובד עבודה זרה' באות לידי ביטוי בזמננו.

1. הגדרת עובד עבודה זרה שאסור להצילו

עבודה זרה היא דת שמייחסת מעמד אלוהי לדבר טבעי - חפץ, אדם או תופעה.⁴ מי מוגדר עובד ע"ז? בגמרא (ע"ז נז ע"א) מובאת מחלוקתם של רב ושמואל בשאלה האם תינוק בן יומו אוסר יין משום יין נסך, וברייתא האומרת שגדול שאוסר יין משום יין נסך, הוא מי שיודע "בטיב ע"ז ומשמשיה". הרשב"א (תורת הבית הארוך ה, א) הביא לשון דומה מהתוספתא (ע"ז פ"ג): "כל הנודר ומזכיר שם עבודה זרה ומשמשיה". הראשונים חלוקים בשאלה כמי לפסוק הלכה (דעותיהם הובאו בבית יוסף יו"ד סי' קכד), ומאחר שהרמב"ם (הל' מאכלות אסורות פ"א ה"ה) והרא"ש (ע"ז ד, סי' ו) הם בין הפוסקים כשמואל להתיר בקטן, פסק כך גם השו"ע (יו"ד קכד, א). אם כן, אין איסור יין נסך בקטן, משום שאינו יודע בטיב ע"ז ומשמשיה, ואינו מזכיר את שמה בכוונת הערצה, ואם נגע ביין של ישראל, אינו נאסר בהנאה (אך חכמים אסרו את שתייתו).

3. שו"ת חת"ס, יו"ד סי' קלא; שו"ת ציץ אליעזר ח, סי' טו, פרק ו, ועוד. ועי' אנציקלופדיה הלכתית רפואית (מהד' תשס"ו), ב, עמ' 454, שכתב כך בשם גדולי הפוסקים, וראה מקורות שם הערה 56. תפיסה זו שימשה את הרב הרצוג ('זכויות המיעוטים לפי ההלכה', תחומין ב [תשמ"א], עמ' 176), כאשר כתב שעקרונית, יש לקבל את תנאי האומות העולם בשאלת היחס למיעוטים ועובדי עבודה זרה, זאת מתוך הנחה שקיומה של מדינת ישראל תלוי בכך. וראה לעיל פרק יד אות ג.

4. ראה רמב"ם, הלכות ע"ז פ"א הל' א-ב; כוזרי, מאמר ראשון, עז.

הראשונים⁵ כתבו שהגאונים התירו יין שנגע בו גוי שאינו עובד ע"ז, כמו הישמעאלים (מוסלמים),⁶ ויש מי שחלק על היתר זה.⁷ השו"ע (שם, סעי' ו) פסק כגאונים והרמב"ם, שגוי שאינו עובד ע"ז, אינו אוסר את היין בהנאה.

בהתאם להגדרה זו של עבודה זרה, התייחסו הפוסקים לתמורות שחלו בדתות ובאמונות שונות במהלך השנים. תוס' (ע"ז ב ע"א ד"ה אסור) ביקשו ליישב את מנהגם של היהודים בימיהם, לשאת ולתת עם עובדי עבודה זרה ביום אידם, אף שהדבר נאסר, מחשש שמא הגוי יודה לאלוהיו (ע"ז ו ע"ב). אחד מהסבריהם של התוס' הוא שהיה ידוע ליהודים שהגויים שעימם הם נושאים ונותנים אינם עובדים עבודה זרה. את ההצדקה לכך, הם ביססו על מעשיהם של רב יהודה ורבא (שם סה ע"א, מובא לקמן, אות ב), שנתנו דורון לגוי ביום אידו משום שידעו בו שאינו עובד עבודה זרה. דוגמא נוספת לפסיקה שכזו מופיעה בשו"ת רש"י (סי' שכז): "גויים בזמן הזה אינן בקיאים בטיב עבודה זרה", ולכן אין מגעם ביין ישראל אוסרו בשתייה. גם המאירי כתב במקומות רבים⁸ שהאומות הגדורות בדת אינן נחשבות עובדות עבודה זרה כמו עובדי אלילים בימים קדמונים, ולכן לא שייך בהן הדין ש"אין מעלין" אותם מן הבור. תשובת רש"י הובאה להלכה אצל מספר ראשונים,⁹ וכתב הב"י (שם, סעי' יב) שהעיקרון שעליו נשענים הדברים הוא דברי הגמרא (חולין יג ע"ב), שגויים בחוץ לארץ אינם נחשבים עובדי עבודה זרה, "אלא מנהג אבותיהם בידיהם", והם אינם מודים לעבודה זרה.¹⁰ לפי זה, פסק השו"ע (יו"ד קמח, יב):

5. רמב"ם, הל' מאכלות אסורות פי"א ה"ז; רשב"א, ע"ז סד ע"ב ד"ה מכאן, ועוד.
6. ומקורם בברייתא (המובאת בע"ז סד ע"ב) האומרת שניתן להפקיד יין לזמן קצר אצל גר תושב, גר תושב מקבל על עצמו, בין השאר (ראה להלן), שלא לעבוד עבודה זרה, ולכן אינו אוסר את היין במגעו. הפקדת היין לזמן ממושך אסורה, שמא היין יוחלף בינו שלו (האסור בשתייה משום 'חתנות').
7. ריטב"א ע"ז סד ע"ב ד"ה יינו, בשם הרא"ה.
8. ברכות נח ע"ב ד"ה הרואה; גיטין סב ע"א ד"ה עובדי; בבא מציעא ב ע"א ד"ה המציאה; ע"ז כ ע"א ד"ה כבר; שם כב ע"א ד"ה והמשנה; שם כו ע"ב ד"ה הרבה; ועי' גם ב"ק לז ע"ב ד"ה שור. ראה רד"צ הילמן, 'לשונות המאירי שנכתבו לתשובת המינים', צפונות א (תשמ"ט), עמ' סה-עב, שפקפק האם אכן זו שיטתו של המאירי.
9. ספר התרומה, סי' קלז; רא"ש, ע"ז פ"א סי' א; טור, יו"ד סי' קמח.
10. תוס' (שם) אמנם דחו ראייה מגמרא זו בחולין, אולם כוונתם היא שאי אפשר לומר שבימי הגמרא היה חילוק כזה, שהרי הגמרא (ע"ז ז ע"ב) מתייחסת לעובדי עבודה זרה בחוץ לארץ כאל עובדי עבודה זרה. כוונת הב"י שרש"י משתמש בעיקרון של הגמרא בחולין לימיו, וזה

יש אומרים שאין כל דברים אלו אמורים אלא באותו זמן, אבל בזמן הזה אינם בקיאים בטיב אלילים. לפיכך, מותר לשאת ולתת עמהם ביום חגם, ולהלוותם, וכל שאר דברים.

ממעשיהם של רב יהודה ורבא (דלעיל), שנתנו מתנה לשכנו הגוי ביום חגם, למד היעב"ץ (ע"ז סה ע"א) שגם גוי שמציין את יום חגה של העבודה זרה, אך כחג גרידא וללא המשמעות האלילית, גם הוא אינו נחשב עובד עבודה זרה. לא בכדי, בחר רב יהודה ביום זה לתת את מתנתו, שהיה לו בכך "סימן טוב כשמביאין להם בו דורון". גמרא זו נפסקה להלכה (ראה לקמן אות ב).

לאור הקריטריונים הללו להגדרת עבודה זרה, נבקש לבחון את הנצרות ואת האסלאם.¹¹

נפתח בהגדרת ההלכה את הנצרות: הרמב"ם (הל' ע"ז פ"ט ה"ד, ובמקומות נוספים)¹² התייחס לנצרות כעבודה זרה.¹³ לעומת זאת, באחד מהמקומות שבהם המאירי הביא את שיטתו הנ"ל (ע"ז ב ע"א ד"ה יש), הוא הזכיר במפורש את הנוצרים, וכתב שאינם עובדי עבודה זרה.¹⁴ נוסף על כך, יש לתת את הדעת על שונות הזרמים בנצרות. חילוק עיקרי הוא בין הזרמים הרואים אלוהות ב'אותו האיש' ומאמינים ב'שילוש', ואלה נחשבים עובדי עבודה זרה, ובין הזרמים שרואים ב'אותו האיש' רק 'משיח' בלבד. הרב יהודה הרצל הנקין האריך בכך (שו"ת בני בנימין ג, סי' לה). סיבה נוספת למחלוקת בהגדרת הנצרות נוגעת גם לשאלת שיתוף עבודה זרה ושם

יכול להיות מוסכם לכולי עלמא.

11. רבות נכתב על הגדרת הנצרות והאיסלאם בהקשר של ישיבה בארץ בימינו. בדברינו התייחסנו לתמצית הדברים בלבד. להרחבה, ראה: הרב יהודה גרשוני, 'המיעוטים וזכויותיהם במדינת ישראל לאור ההלכה', תחומין ב (תשמ"א), עמ' 187-192; הרב שמואל תנחום רובינשטיין, 'זכויות המיעוטים לאור ההלכה', תורה שבעל פה ל (תשמ"ט), עמ' יח-כו; הרב אלישע אבינר, 'מעמד הישמעאלים במדינת ישראל לפי ההלכה', תחומין ח (תשמ"ז), עמ' 362-344.

12. הל' מאכלות אסורות פ"א ה"ז; פירוש המשנה, ע"ז פ"א מ"ג; שם, חולין פ"א ה"ב.
13. אפשר שמקורו הוא בדברי הגמרא ע"ז ז ע"ב, האומרת שנוצרים (בגרסאות מצונזרות כתוב: יום ראשון) נכללים באיסור משא ומתן עם עובדי עבודה זרה בימי חגיגהם.
14. את המילה "נוצרים" בגמרא הנ"ל (הערה 13), הוא מייחס למי שבא ממקום שבו עבדו לשמש, עי' ירמיה ד, טז.

שמיים. יש מן האחרונים¹⁵ שכתבו ששיתוף שכזה אינו נחשב עבודה זרה גמורה, מאחר שבני נוח לא הוזהרו על השיתוף, אך רבים אחרים חלקו על כך.¹⁶ שורש מחלוקתם הוא בהסבר דברי התוס' (סנהדרין סג ע"ב ד"ה אסור) והרמ"א (או"ח קנו, א). מחלוקת זו נמשכת עד ימינו - נציין לכמה פסיקות בולטות: הרב עובדיה יוסף (שו"ת יביע אומר, ב, יו"ד סי' יא) כתב שהנוצרים כולם נחשבים עובדי עבודה זרה, וה'שיתוף' בו הם אוחזים נחשב עבודה זרה, וכן נכתב בשם הרב צבי יהודה קוק.¹⁷ לעומתם, הרב חיים דוד הלוי (שו"ת עשה לך רב, ט, סי' ל) כתב כי ה'שיתוף' אינו עבודה זרה, ובכל מקרה רק 'מנהג אבותיהם בידיהם', ושאפשר שגם הרמב"ם יסכים לכך במציאות ימינו. הרב משה שטרנבוך (שו"ת תשובות והנהגות ג, סי' שנז) סבר שהנצרות היא עבודה זרה גמורה, אולם הוסיף שרוב הנוצרים בימינו אינם אדוקים בה, ולכן אינם נחשבים עובדי עבודה זרה הלכה למעשה.

בנוגע לאסלאם, הוזכרו לעיל דברי הרמב"ם והרשב"א שסוברים שהדת הישמעאלית אינה עבודה זרה. לעומתם, כתב הר"ן (סנהדרין סא ע"ב ד"ה יכול) שמאחר שהישמעאלים משתחוים לחפצי הקדושה שלהם, הם נחשבים כעובדי עבודה זרה. על אף שהציץ אליעזר (יד, סי' צא) פסק כר"ן, נראה כי דעת רוב האחרונים היא כדעה הראשונה. כן היא דעת הרב עובדיה יוסף (שו"ת יביע אומר, ז, יו"ד סי' יב, אות ב-ג) ורבים נוספים.¹⁸

נסכם ונאמר שרק גוי עובד אלילים בכוונה ובידיעה, הוא - לכולי עלמא - עובד עבודה זרה ואין להצילו, אם לא במקום איבה או סכנה לישראל. אולם גוי שאינו עובד עבודה זרה, יש להצילו. הגדרת הנצרות מצויה במחלוקת גדולה עד ימינו. לעומת זאת, הדעה העיקרית בנוגע לאיסלאם היא שזו אינה מוגדרת כעבודה זרה. נסיים פרק זה בהערה נוספת בנוגע לאופי ההצלה. באר הגולה (חו"מ תכה, ש) כתב:

אבל אלו הגוים, אשר אנחנו אומה ישראלית חוסים בצל שלהם ומפוזרים ביניהם, הם מאמינים בחידוש העולם וביציאת מצרים ובעיקרי הדת, וכל

15. שו"ת בנין ציון, סי' סג; פתחי תשובה, יו"ד סי' קמח סק"ב, בשם ר' ישעיה ברלין.

16. שו"ת מעיל צדקה, סי' כב; שו"ת נודע ביהודה, מהדורת יו"ד סי' קמח; פרי מגדים, יו"ד סי' סה שפתי דעת סקי"א; פתחי תשובה, שם; חזו"א, יו"ד סי' סב אות יט.

17. שיחות הרצי"ה על התורה, פרשת ראה תשל"ד, סעיף 10, ועוד.

18. עי' הערה 11.

כוונתם לעושה שמים וארץ... לא די שאין איסור להצילן, אלא אפילו אנחנו מחוייבים להתפלל בשלומם... ועל משמרתנו אנו עומדים, להתפלל תמיד על שלום המלכות והשרים והצלחתם.

נראה מדבריו שיש חובה לדאוג גם להצלחת גויים המקבלים את עיקרי הדת, ולא רק להצלחת ממוות. מנימוקיו משמע שהטעם להצלחתם ולדאגה לשלומם הוא שהם אינם עובדים עבודה זרה, ומקבלים את עיקרי הדת. בכך יצאו מגדר עובדי עבודה זרה, ויש לדאוג לשלומם.¹⁹ בדרך זו פסק גם הרב משה שטרנבוך (שם) שכתב כי חובת הצלתם של גויים שאינם עובדי עבודה זרה כוללת גם הימנעות מלצערם, ולהצילם מן הצער.

2. הגדרת גר תושב שחובה להצילו

דיני 'גר תושב' רבים, והשיטות בהגדרתו מסועפות (וראה לעיל פרק יד). להלן נתייחס ל'גר תושב' שעליו ציוותה אותנו התורה להחיותו. התורה מזכירה את המושג 'גר תושב', וכוללת אותו במצוות הצדקה והפרנסה - 'זחי עמך', וכיוצא בזה (ויקרא כה, לה; שם, מז). מי הוא 'גר תושב'? נחלקו חכמים בברייתא (ע"ז סד ע"ב):

איזהו גר תושב? כל שקיבל עליו בפני שלושה חברים שלא לעבוד עבודה זרה, דברי רבי מאיר; וחכמים אומרים: כל שקיבל עליו שבע מצוות שקבלו עליהם בני נח; אחרים אומרים: אלו לא באו לכלל גר תושב, אלא איזהו גר תושב? זה גר אוכל נבילות שקבל עליו לקיים כל מצוות האמורות בתורה, חוץ מאיסור נבילות.

הגמרא דנה בברייתא זו, ומסקנתה היא שהברייתא נוגעת לכל הפחות לחובת מצוות פרנסת גר תושב: "להחיותו". -להלכה, התקבלה דעת חכמים, כן פסקו הרמב"ם (הל' איסורי ביאה פי"ד ה"ז), הרשב"א (ע"ז סד ע"ב ד"ה מכאן) והמאירי (ע"ז שם, ד"ה אף על פי). הרמב"ם (הל' מלכים ומלחמות פ"ח הל' י-יא) פסק, שקבלת של שבע מצוות בני נח צריכה להיות בפני שלושה. זאת ועוד, עליו לקיימם מתוך קבלת עול מלכות

19. ייתכן שלבאר הגולה יש טעמים נוספים להתפלל לשלומה והצלחתה של המלכות, אך אנו עוסקים רק במפורש לפנינו.

שמיים, כלשון הרמב"ם: "מפני שציווה בהן הקב"ה בתורה, והודיענו על ידי משה רבינו, שבני נוח מקודם נצטוו בהן", והרמב"ם ממשיך וכותב שעשייה בגלל הכרעת הדעת אינה מחשיבה את הגוי לגר תושב, אלא לחכם מאומות העולם.

הגמרא (ערכין כט ע"א) אומרת שמקבלים 'גר תושב' רק בזמן שהיובל נוהג, וכן פסק הרמב"ם במקומות רבים.²⁰ גם הראב"ד (הל' איסורי ביאה שם), שחלק עליו בכמה מדיני גר תושב, כתב שקיום דין 'להחיותו' תלוי במצוות יובל. נמצא אפוא, שדין 'להחיותו' בנוגע ל'גר תושב' אינו נוהג בזמן הזה.²¹

3. הצלת גוי משום דרכי שלום

התוספתא (גיטין פ"ג, יג-יד) עוסקת ביחסי ישראל ואומות העולם:

עיר שיש בה ישראל וגוים - הפרנסין גובין מישראל ומגוים, מפני דרכי שלום. מפרנסין עניי גוים עם עניי ישראל, מפני דרכי שלום.

התלמודים מביאים ברייתא זו במעט שינויים והוספות. בבבלי (שם סא ע"א) מוזכרים גם ביקור חולי נכרים עם חולי ישראל וקבירת מתי נכרים עם מתי ישראל, והירושלמי (שם פ"ה ה"ט) מוסיף על אלה גם ניחום אבלי גוים וכיבוס בגדי גויים. הבדל נוסף שמופיע בירושלמי הוא היעדר המילה 'עם': "מפרנסין עניי גויים ועניי ישראל".

20. הל' ע"ז פ"י ה"ו; הל' מילה פ"א ה"ו; הל' שבת פ"כ ה"ד; הל' איסורי ביאה שם; הל' שמיטה ויובל פ"י ה"ט.

21. רמב"ן, מכות ט ע"א ד"ה והוי יודע, וריטב"א, שם ד"ה כותי, ביארו כי ישנם שלושה סוגי גויים (שאינם עובדי עבודה זרה): גר תושב שקיבל על עצמו שבע מצוות בני נוח, בן נוח שאנו יודעים שמקיים מצוות אלה אך לא קיבלן על עצמו, וסתם גוי שאינו זהיר במצוות אלה. יש שכתבו שגם לדעת הרמב"ם יש שלושה סוגי גויים. כך לשון צפנת פענח, קונטרס השלמה, עמ' 65 סוד"ה ובזה: "דרבינו סבירא ליה דיש ג' דינים: עכו"ם, היינו אינו משמר; ובן נוח משמר רק בלא קבלה בבית דין, או בזמן שאין מקבלין; וגר תושב היינו בקבלה". ראה גם בזיו משנה, על הרמב"ם הל' ע"ז פ"י ה"ו, שכתב לדייק כן מדברי הרמב"ם בספר המצוות. ומכל מקום, הגדרת גר תושב לא זזה ממקומה.

ככלל, דרכי שלום נועדו למנוע קטטה וקנאה בין בני אדם.²² הרמב"ם (הל' מלכים ומלחמות פ"י ה"ב) נימק זאת: "הרי נאמר (תהילים קמה, ט): 'טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו', ונאמר (משלי ג, ז): 'דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום'".²³ מסקנת רבים מהפוסקים²⁴ היא שסיוע זה אינו חייב להיעשות דווקא תוך כדי סיוע לישראל, והלשון "עם עניי ישראל" אינו בדווקא, וכן נפסק בשו"ע (יו"ד קנא, יב).

דיני הצלה נלמדים בקל וחומר מדיני פרנסה וצדקה וכיוצא בזה, ואכן המושג "דרכי שלום" צוין כנימוק לקליטתם והצלתם של פליטי מלחמה, תוך התחשבות בשיקולים נוספים ובאינטרסים השונים של מדינת ישראל.²⁵

4. הצלת גוי מטעמים מוסריים

בדברי הנביאים, וכן אצל חכמי ישראל במהלך הדורות, מצינו שישנה הדרכה להצלת גוי. להלן נתמקד בהדרכתם בכל הנוגע לפליטי מלחמה, ונוכיח מדבריהם שהסיוע לאזרחים הנסים מפני מלחמה ואי-הסגרתם לאויב אינו זר לתורת ישראל. בהקשר של סיוע לפליטי מלחמה, כבר נביאינו הטיחו ביקורת נוקבת על עמים שהסגירו את ישראל ביד אויביהם. כך אומר הנביא עובדיה (א, י-יט) על אדום:

מחמס אחיך יעקב תכסך בושה, ונכרת לעולם. ביום עמוך מנגד, ביום שבות זרים חילו ונכרים באו שעריו, ועל ירושלים ידו גורל, גם אתה כאחד מהם. ואל תרא ביום אחיך ביום נכרו, ואל תשמח לבני יהודה ביום אובדם, ואל תגדל פיך ביום צרה. אל תבוא בשער עמי ביום אידם, אל תרא גם אתה ברעתו ביום אידו, ואל תשלחנה בחילו ביום אידו. ואל תעמוד על הפרק להכרית את פליטיו, ואל תסגר שרידיו ביום צרה. כי קרוב יום ה' על כל הגויים. כאשר עשית יעשה לך, גמולך ישוב בראשך.

22. ראה אנציקלופדיה תלמודית, ערך דרכי שלום.

23. ראה להלן פרק טז אות ג.

24. תוס', עירובין סד ע"ב, ד"ה ולמדנו שחמצו; סמ"ג, עשה קסב; ר"ן על הרי"ף, גיטין כח ע"א ד"ה קוברין; אגודה, עירובין סי' סג; טור, יו"ד סי' קנא. ועי' ב"ח, שם.

25. הרב פרופ' נריה גוטל, גירוש מסתננים, תחומין לט (תשע"ט), עמ' 221-238.

וכך הם דברי הנביא עמוס (א, ט) על צור:

כה אמר ה', על שלושה פשעי צור ועל ארבעה לא אשיבנו. על הסגירם גלות שלימה לאדום, ולא זכרו ברית אחים.

גם הנביא ישעיה (טז, ט-ד) פונה למואב, ומצווה אותו להסתיר את נדחי ישראל המבקשים מסתור:

הביאי עצה, עשו פלילה, שיתי כליל צילך בתוך צהריים. סתרי נדחים, נודד אל תגלי. יגורו בך נדחיי, מואב, הוי סתר למו מפני שודד.

פרשנים רבים²⁶ הסבירו שבדברי ישעיה יש ביקורת על המואבים, שלא נתנו לישראל מקלט מפני שנחריב מלך אשור. המלבי"ם ביטא את הדרישה המוסרית העולה מפסוקים אלה:

אם האויב חזק כל כך, שגם העם המבוקש מאתם עזר לא יוכלו לעמוד כנגדו, יבקשו מהם על כל פנים שיפתחו להם שערי מדינתם לקבל פליטיהם ולהסתירם מחמת אויב. על זה אמר: ואם אין בכוחך שתלחם בעדנו, על כל פנים 'שיתי כליל צלך וסתרי נדחים'... והיינו, שתתני להם רשות לגור בכל אשר יחפצו, ולא לבד שלא תסגירם ביד אויב, רק עוד הוי סתר למו מפני שודד, שאתה תריב בעדם אם ירצה איש לנגוע בהם לשודדם.

בספר החינוך (מצווה תר), הטעים את מצוות הצלת הנרדף: "משורשי המצווה, לפי שהשם ברוך הוא ברא העולם ורצה ביישובו, ויישוב העולם יתקיים בתשועת החלש מיד חזק ממנו".

הצלת גוי ודאגה לרווחתו הן חלק מאהבת הבריות, כפי שכותב הראי"ה קוק (מידות הראיה, אהבה, ה):

אהבת הבריות צריכה להיות חיה בלב ובנשמה, אהבת כל האדם בייחוד, ואהבת כל העמים כולם, חפץ עילויים ותקומתם הרוחנית והחומרית, והשנאה צריכה להיות רק על הרשעה והזוהמא שבעולם. אי אפשר כלל לבוא לידי רום הרוח של 'הודו לה' קראו בשמו הודיעו בעמים עלילותיו' (תהילים קה, א; דהי"א

26. רד"ק; אבן עזרא; אברבנאל; מצודת דוד.

טז, ח), בלא אהבה פנימית מעמקי לב ונפש, להיטיב לעמים כולם, לשפר את קנייניהם, לאשר את חייהם.

עוד כתבו ראשונים ואחרונים על הצלת העשוק והנרדף בהקשר של הציווי "לא תסגיר עבד אל אדוניו" (דברים כג, טז), ודבריהם מובאים להלן באות ג.

ב. מגורי גויים בארץ ישראל

יש מצבים שבהם, הצלת גוי כרוכה ביישובו בארץ ישראל. הנושא של הושבת גוי בארץ ישראל נדון לעיל (פרק יד), ולהלן תמצית הדברים שנוגעת לענייננו:

מדין תורה, עקרונית, ארץ ישראל מיועדת לעם ישראל, ומלבדו רק גר תושב רשאי לגור בארץ ישראל. לדעת הרמב"ם, אין מקבלים גר תושב אלא בזמן שהיובל נהג ולא בזמן הזה,²⁷ בעוד שלדעת הראב"ד, לעניין הושבה בארץ ישראל כן מקבלים 'גר תושב' גם בזמן הזה. מיהו 'גר תושב'? דעת הרמב"ם והשו"ע וסיעתם היא שמדובר במי שקיבל על עצמו שבע מצוות בני נוח בפני בית דין. ויש סוברים שלעניין ישיבה בארץ ישראל, די בכך שלא יעבוד עבודה זרה.

יש מהפוסקים שסברו, שבשעת הדחק ולצורך קיום היישוב בארץ ישראל (בהקשר של 'היתר המכירה' בשמיטה), ניתן לסמוך על דעת הראב"ד ולקבל 'גר תושב' בזמן הזה, תוך צירוף הגדרות מקילות. הרב הרצוג²⁸ סבר שהוא הדין גם ביחס להושבת בני מיעוטים בארץ ישראל, וכתב כי אם אפליית בני מיעוטים תגרום לסכנה קיומית של המדינה, יש לסמוך על שיטת הרב קוק, ולהחשיב את הישמעאלים כגרים תושבים. עוד יש להוסיף, שלמי שאסור לשבת בארץ, לדעת הרמב"ם אסור גם לתת לו לעבור בה לצרכי מסחר וכדו', אך לדעת הראב"ד מותר.

רבים רואים את הרמב"ם כפוסק המרכזי בענייני מלכות ושלטון. בהתאם, החזו"א (יו"ד סה, סק"ב) כתב שהלכה כרמב"ם בעניין גר תושב, וכך הכריע להלכה הציץ

27. הציץ אליעזר (שם) כתב שבדעת הרמב"ם, נראה לחלק בין גוי שבא מאומה עובדת עבודה זרה, שאצלו אכן צריך קבלת שבע מצוות בני נוח כדי להיות מוגדר כגר תושב, ובין גוי שבא מאומה שאינה עובדת עבודה זרה, שאצלו מספיקה קבלה שלא לעבוד עבודה זרה, כדי לקבל היתר ישיבה בארץ ישראל.

28. לעיל הערה 3.

אליעזר (שם), וכן דעת הרב נחום רבינוביץ' (שו"ת שיח נחום, סי' צג). לפי זה, כדי להיות גר תושב, נצרכת קבלת שבע מצוות בני נוח בפני בית דין, וכל זאת רק כאשר היובל ינהג. עם זאת, כאמור, יש אחרונים שחולקים ומקלים. בנדון דגן נראה להוסיף, שמדובר בקליטה זמנית של פליטי מלחמה, עד יעבור זעם והשעה כבר לא תהיה דחוקה. או אז, יחויב הפליט לשוב לארצו, מאחר שאינו מוגדר גר תושב בשופי.

לאור זאת, יש מקום לדרוש מהנקלטים ערבויות לכך שיעזבו את הארץ כאשר המדינה תקבע שהסכנה בארצם נחלשה. הדבר נדרש, לאור העובדה שככלל, רבים ממבקשי המקלט מעדיפים להישאר במדינה הקולטת,²⁹ ובהתחשב בכך שהליכי הגירוש ארוכים וכרוכים בהליכים בירוקרטיים. כך, לדוגמה, אמר תומר מוסקוביץ', מי שהיה מנכ"ל רשות האוכלוסין וההגירה (2021-2023):

בקשות המקלט זה בעיה כי אין לה גבול, אין מכסה. תייר נוחת פה, ואז אחרי חודש הוא מגיש בקשת מקלט ויש לו כמה שנים לעבוד. גם אם אנחנו דוחים את הבקשה הוא הולך לבית הדין ואז לבית המשפט, ובינתיים הוא הרוויח את הכסף שלו... מדיניות ההגירה היא לעולם לא על מי שפה, אלא אין לא לייצר תמריצים למי שרוצים להגיע. מדיניות המקלט של מדינת ישראל היא בפירוש תמריץ לאנשים להגיע לפה. עורכי הדין יודעים את זה.³⁰

ג. "לא תסגיר עבד אל אדוניו"

בספר דברים (כג, טז-יז) הורתה התורה: "לא תסגיר עבד אל אדוניו, אשר ינצל אליך מעם אדוניו. עמך ישב, בקרבך, במקום אשר יבחר באחד שעריך בטוב לו, לא תוננו". פשט הכתוב הוא שאסור להסגיר עבד שברחו, ולא רק שאסור להסגירו, אלא יש לאפשר לו להתיישב במקום אשר יבחר, וחל איסור להונות אותו. לא מפורש מה המניע לבריחת העבד, האם משום שסבל בעבודתו, או מחשש סכנה. צריך לתת את הדעת לשאלה, מדוע אין בדין זה משום פגיעה בקניינו של האדון. נפתח בדיון הלכתי, ולאחריו הגותי.

29. עי', למשל, דאגלס מאריי, המוות המוזר של אירופה, עמ' 321.

30. ראיון לעיתון מקור ראשון, יומן, יד בניסן תשפ"ג - 5.4.23.

1. "לא תסגיר" בהלכה

חז"ל (גיטין מה ע"א) מספרים על "ההוא עבדא דערק מחוצה לארץ לארץ, אזל מריה אבתריה. אתא לקמיה דרבי אמי, אמר ליה: נכתוב לך שטרא אדמיה, וכתוב ליה גיטא דחירותא; ואי לא, מפקנא ליה מינך". העבד ברח מחוץ לארץ לארץ ישראל, ואדונו בא אחריו להחזירו. מדברי ראשונים ואחרונים,³¹ נראה שמדובר בעבד כנעני. רבי אמי פסק שהעבד יכתוב לאדון שטר התחייבות על שוויו, ובמקביל יכתוב האדון שטר שחרור. רבי אמי הוסיף שאם האדון אינו מסכים לכך, שעבוד העבד יופקע.

להסבר דברי רבי אמי, מביאה הגמרא ברייתא ובה שלושה פירושים לדין "לא תסגיר". לפירוש הראשון,³² מהפסוק יש ללמוד שניתן להושיב בארץ ישראל גוי שמקבל על עצמו שלא לעבוד עבודה זרה. נראה שאין משמעות לשאלה מפני מה ברח אותו הגוי לארץ ישראל, האם משום שברח מעבודת אלילים או שמא מסיבה אחרת.³³ נראה שלפי פירוש זה, הדגש הוא דתי - חשש שהסגרה תוביל לכך שהעבד ישוב לעבוד עבודה זרה. גם כמה מפרשני התורה נקטו בדרך זו בביאור הפסוק. בתרגום המיוחס ליונתן, פירש שמדובר במי שנמלט מעבודה זרה, כדי להיות תחת השכינה.³⁴ כן משמע גם מהרמב"ן (דברים כג, טז), שנקט שהפסוק מדבר בעריקת עבד ממחנה אויבי ישראל אל מחנה ישראל.³⁵ נימוק איסור ההסגרה לדעתו הוא ש"עימנו יעבוד את השם, ואיננו הגון שנחזירנו אל אדוניו לעבוד עבודה זרה".³⁶ ואכן, במיני תרגימא (לרבי ישעיה פיק, שם) כתב שתנאי לאיסור הסגרתו הוא עזיבת העבודה זרה.

31. רמב"ם, הל' ע"ז פ"ח ה"י; ספר החינוך, מצווה תקסט (וראה דבריו גם במצווה תקסח); שיטה מקובצת, כתובות קי ע"ב ד"ה ואין, בשם רבינו יונה; ב"י ושו"ע, יו"ד רסז, פה; ערוה"ש, יו"ד רסז, קל; ועוד.

32. מובא גם בספרי, רנט, יז, בפירוש השני.

33. עם זאת, יש להעיר משאלתו של ר' יאשיה על פירוש זה, שאם כן, היה צריך להיות כתוב "מעם אלהיו". אם כן משמע, שאולי גם המניע לבריחה צריך היות רצון להימנע מלעבוד עבודה זרה.

34. יש מי שסבר שזו גם כוונת תרגום אונקלוס (נחלת יעקב, הובא בשפתי חכמים לדברים כג, טז אות ו).

35. עי' חידושי חת"ס, גיטין שם ד"ה ת"ל.

36. רמב"ן הביא הסבר נוסף: אותו גוי עריק יכול להביא תועלת מודיעינית למחנה ישראל, ולכן אין להסגירו.

לפירוש השני,³⁷ מדובר בתושב ארץ ישראל שמוכר את עבדו הכנעני לחוץ לארץ. באה אפוא אזהרה לבית הדין, שלא יממשו מכירה זו בהסגרת העבד לאדונו החדש שבחוץ לארץ, אלא יוציאוהו לחופשי. דין זה מפורש במשנה (גיטין פ"ד מ"ו).

לפירוש השלישי, מדובר בעבד שברח מחוץ לארץ לארץ ישראל, וזו אזהרה שלא להסגירו חזרה לאדונו בחוץ לארץ. על פרשנות זו הסתמך רבי אמי בפסיקתו (שם). כמה מפרשני התורה (שם) ציינו לפירוש זה - רמב"ן (בפירושו השלישי), רש"ר הירש ומלב"ם. בסיום הסוגיה, מובא מעשה בעבדו של רב חסדא שברח ל"בי כותאי" שבחו"ל, ורב חסדא ביקש שיסגירו אותו אליו בחזרה, משום שהבין שפירוש זה האחרון מתאים לפשט הכתוב,³⁸ והוא עוסק רק בבריחה לחו"ל.

שלושת הפירושים התקבלו להלכה.³⁹ המאירי (גיטין מה, ע"א ד"ה גוי) הסביר שאליבא דאמת, כל הפירושים נכונים, והמחלוקת היא רק בהסבר הפסוק, ובדרכו צעדו אחרונים רבים.⁴⁰ הנידון שלפנינו נוגע יותר לפירוש השלישי, שנפסק בדברי הרמב"ם (הל' עבדים פ"ח ה"י) והשו"ע (יו"ד שם, פה).

מה משמעותה של העלייה לארץ של העבד הכנעני, מה הטעם שבגיניו הוא רוצה לעלות, האם יש לכך השפעה על ההלכה של איסור ההסגרה, ומה ניתן ללמוד מכך לזמננו? נפתח בזיקה שיש בין עבד כנעני לארץ ישראל, נמשיך לפסיקת ההלכה, ומתוך כך נברר באיזו עלייה מדובר.

הבסיס לקשר שיש בין עבד כנעני לארץ ישראל, הוא מצוות ישיבת הארץ המוטלת, גם על עבד כנעני, כנשים. המשנה (כתובות פ"ג מ"א) אומרת שכל מי שנמצא בארץ

37. גם הוא מובא בספרי, שם.

38. נקט דווקא פירוש זה, משום שהעבד ברח למקומם של הכותים, והם הרי אינם מאמינים בתורה שבכתב, אלא בתורה שבעל פה בלבד (רש"י שם ד"ה דמשמע).

39. הפירוש הראשון - ראה רמב"ם, הל' ע"ז פ"י ה"ו והל' איסורי ביאה פ"ד ה"ח. יש להעיר, כי אף אם נאמר שניתן לקבל בזמן הזה גויים לארץ ישראל, ע"פ ההבנות המקלות בהגדרת גר תושב, יהיה קשה להחיל על מקרה זה את איסור ההסגרה, משום שהסגרתם לא תוביל אותם לעבוד עבודה זרה. הפירוש השני - רמב"ם, הל' עבדים פ"ח ה"ו. בנוגע לפירוש השלישי - ראה להלן בפנים.

40. חת"ס, גיטין מה ע"א; יקר הערך, ערכין שם ד"ה ולענ"ד נראה; הפלאה שבערכין, ערכין שם ד"ה והנה; יד איתן, על הל' ע"ז פ"י ה"ו ד"ה עד; חזו"א, יו"ד סי' סה סק"ב; עמוד הימיני, סי' יב אות יד; הרצי"ה קוק, הערות למשפט כהן סי' סג הערה 3.

יכול להישאר בה, ואין לכפותו לצאת ממנה. הגמרא (שם קי ע"ב) מסבירה שדין זה כולל עבד כנעני שברח לארץ ונמצא בה, שאין להסגירו לחו"ל, משום ישיבת הארץ.⁴¹ אם כן, נראה שיסוד דין "לא תסגיר", שאוסר להחזיר את העבד לאדונו בחוץ לארץ, נובע ממצוות יישוב הארץ המתקיימת על ידי העבד הכנעני, והוא חלק מהדין הכללי של "הכל מעלין לארץ ישראל ואין הכל מוציאין".

זיקה זו גם תסביר לנו את הפירוש השני לעיל, שלפיו כאשר אדון מכר את עבדו הכנעני לחוץ לארץ, העבד יצא לחופשי, וכן הלכות נוספות המקשרות בין עבד כנעני לארץ ישראל.⁴²

אם כן, עבד שברח מחוצה לארץ לארץ - אסור להוציאו, ואומרים לאדון שלו למכור אותו כאן בארץ. לכאורה, דין זה סותר למובא לעיל מסוגיית גיטין, שבה מבואר שעבד שבורח מחוץ לארץ לארץ ישראל משתחרר מייד. תוס' התייחסו לכך (גיטין שם ד"ה הכי) והעלו שני הסברים. הראשון הוא הסברו של רבינו יוסף בן הרב יום טוב:

התם מיירי כשלא היה מוצא בארץ ישראל למי ימכור, לכך קאמר: נכתוב לך שטרא אדמיה, דאם לא כן - כל העבדים יפקיעו עצמן מידי אדוניהם, שיברחו לארץ.

כלומר, עבד שברח לארץ ישראל נשאר בעבדותו, ועל אדונו למכור אותו לאדם אחר בארץ ישראל. במקרה שהובא במסכת גיטין, רבי אמי הפקיע את השעבוד של אותו עבד רק בשל העובדה שלא נמצא מי שיקנה אותו. רבינו יוסף מדגיש שאי אפשר להעניק שחרור מידי מעבדות לכל עבד כנעני שבורח לארץ ישראל, שכן אחרת כל העבדים יברחו לארץ בכדי להפקיע עצמם משיעבוד. הרא"ש (שם; תוס' הרא"ש לכתובות שם ד"ה הכי גרסין) הסביר אף הוא כרבינו יוסף, וכתב שהעבד אינו משתחרר עם הגעתו לארץ. הוא הוסיף שרבי אמי ביקש לשחרר את העבד משום שמסתמא, לא יהיה מי שיקנה את העבד, מאחר שעלותו זולה מאוד, שהרי ידוע

41. ראה ר"ן, כתובות סה ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה גמרא, בשם ראב"ד. וראה דרשת חז"ל, כתובות קיא ע"א, שאפילו עבדים ושפחות כנעניים שבארץ ישראל - מובטח להם שהם בני העולם הבא.

42. עי' רמב"ם, שם ה"ו, ה"ח-ה"ט; שו"ע, שם, פב-פד.

לכולם שהאדון חייב למוכרו. עוד כתב הרא"ש, שהאדון עצמו אינו יכול להמשיך ולשעבד את העבד, מחשש פן ישדל אותו לצאת לחוץ לארץ. הטור (יו"ד סי' רסז) כתב כאביו הרא"ש.

כעין זה כתבו הרשב"א (גיטין שם, ד"ה ואי), הריטב"א (שם ד"ה ואי), המאירי (שם ד"ה עבד) והר"ן (גיטין כג ע"א בדפי הרי"ף, ד"ה ואי). גם הם כתבו שההפקעה שאליה התכוון רבי אמי היא הפקעה מהחזרתו לחוץ לארץ, אולם האדון יכול למכרו, ולדעתם - אף להשתעבד בו בארץ. עוד ביארו כי הסיבה לכך שאיסור זה נקרא הפקעה, היא שמכיוון שסביר להניח שהאדון לא יעתיק את מקומו לארץ, וגם לא ימצא דרך למכור את העבד במחיר שנוח לו (שהרי ידוע לכולם שהאדון חייב למכרו, ולכן מחירו יהיה נמוך מאוד), הרי שבפועל - העבד ישוחרר. אם כן, לדעתם, מותר לאדון למכרו, וגם לשעבדו בארץ ישראל.

לעומת ראשונים אלה שהסבירו כרבינו יוסף, ראשונים אחרים סברו שהעבד אכן משתחרר, וכפשט הסוגיה בגיטין. כך היא דעת רבנו תם, המובאת בתוס' הנ"ל. לדבריו, כוונת הגמרא לומר שההוראה לאדון שעבדו ברח לארץ ישראל היא אכן להפקיע את השעבוד לחלוטין, אלא שהיא ניסחה זאת בצורה של מכירת העבד לעצמו. זו דרכו של ר"ת ליישב בין הסוגיות.

הרי"ף (גיטין כג ע"א) הביא את מעשהו של רבי אמי, ואת פירושו של רבי אחי ברבי יאשיה לפסוק, ולא הזכיר אפשרות של מכירת העבד בארץ ישראל. גם בדבריו במסכת כתובות (סה ע"ב), לא כתב זאת. מכך מוכח שפסיקתו היא שעבד שבורח מחוץ לארץ ישראל משתחרר, וכשיטת ר"ת. כך פסק גם הרמב"ם (הל' עבדים פ"ח ה"י; ספר המצוות, ל"ת רנד), והדגיש - כפי שעולה מהסוגיה בגיטין - שהעבד משתחרר בין בהסכמת האדון ובשחרורו, בין על ידי הפקעת בית דין.

כך פסק גם הסמ"ג (לאוין, קפ). בנוגע להסבר הסוגיה בכתובות, כתב הב"י (יו"ד סוף סי' רסז) שאפשר שהרמב"ם לא גרס את אפשרות המכירה שמובאת בגמרא בכתובות. עוד כתב הב"י, וכן העלה גם הקרבן נתנאל (על הרא"ש, גיטין פ"ג אות ז), שהרמב"ם יסביר את היחס בין הסוגיות כר"ת. באופנים אלה נוכל גם להסביר את שיטת הרי"ף.

השו"ע (יו"ד רסז, פה) פסק כשיטת הרמב"ם. ומאחר שמדובר בעבד כנעני, אזי ככל

עבד כנעני שמשחרר, הוא הופך ליהודי גמור. כפי שכתב הרמב"ם (שם, יא): "עבד זה שברח לארץ, הרי הוא גר צדק" (וראה גם סמ"ג, שם; ספר החינוך, מצווה תקסח).

כאמור, שיטה זו נתקלת בקושי גדול, כפי שכבר כתבו הראשונים: כל העבדים יברחו לארץ ישראל, בכדי לשחרר את עצמם. הרא"ש (תוס' רא"ש שם ד"ה הכי גרסינן) התייחס לכך, והסביר כי "יותר מזו עשו חכמים משום יישוב ארץ ישראל, שהאישה יכולה להפקיע עצמה מבעלה". כלומר, פירוק הקשר בין איש לאשתו חמור יותר מפירוק הזיקה הקניינית בין עבד כנעני לאדונו, וחרף זאת התירו חכמים לאישה לדרוש גירושין וכתובה אם בעלה אינו מוכן לעלות עמה לארץ. על כן, תשובתו של הרא"ש לרבינו יוסף היא שאכן, אם חז"ל קבעו כך,⁴³ למרות החשש מניצול הדין לרעה, יש לומר כן גם בעבד כנעני.⁴⁴

משאלתו של רבינו יוסף, נראה כי הוא יכול להסכים לכך שעבד מסוים שברח לארץ, אכן ישתחרר. החשש הוא שמא דין זה ינוצל לרעה. כך עולה גם מדברי הרא"ש, שרק מחדד ואומר כי חז"ל עצמם תיקנו תקנה דומה למרות חשש זה, ולכן אין מניעה להסביר שזו גם כוונת התורה. אם כן, מדברי שניהם עולה כי איסור ההסגרה מיועד למי שבורח לארץ מסיבה מסוימת, וכי דין זה עלול גם להיות מנוצל לרעה. לדעת רבינו יוסף, זו סיבה מוצדקת לדחות את הפרשנות לפיה העבד משתחרר, ולדעת הרא"ש, הסוברים שהעבד משתחרר יסבירו שלאור המקרה של אישה ובעלה, אין לדחות את סברת שחרור העבד בגלל חשש ניצול ההלכה לרעה.

יש לברר, מהי הסיבה לאותה בריחה מוצדקת, שבעבורה קבעה התורה את איסור ההסגרה, והאם יש להתחשב במניעי הבריחה. אפשר שנוכל ללמוד על כך מההקשר הכללי של המשנה, העוסקת בעלייה לארץ ישראל, ומההשוואה לדין האישה. גם בקידושי אישה, הרא"ש כתב כי "הכל מעלין" עלול להיות מנוצל לרעה, אל מעבר

43. לכאורה נראה מדבריו שדין השחרור הוא תקנה מדרבנן, ולא מדין תורה. כך ניתן להבין גם בפירושו של רבינו יוסף הנ"ל. לפי זה, איסור ההסגרה מתייחס לאיסור ההשבה בלבד. אמנם ייתכן שלדעת הרמב"ם וסיעתו, הסוברים שהוא משתחרר לגמרי - זה מדין תורה, וראה הלן לשונו של הרדב"ז: "גזירת הכתוב".

44. אפשר שרבינו יוסף ידחה את הראיה ויאמר שמן הסתם נשים אינן חותרות להפקיע עצמן מבעליהן, בעוד שעבדים עלולים לראות את הבריחה לארץ ישראל כהזדמנות לשחרורם.

לתכליתו המקורית. על אותה תכלית ניתן ללמוד מדברי הפוסקים שהתייחסו לטעמי עליית איש או אישה לארץ ישראל, וכתבו ש"הכל מעלין ואין הכל מוציאין" שייך רק אם האיש או האישה עלו לארץ או מתעקשים להישאר בה מטעמי קיום המצווה, ולא מטעמים אחרים. רק אז, הקידושין אכן מופקעים. הרמב"ם (ש"ת הרמב"ם, מהד' בלאו, סי' שסה) כתב שבבתי הדין שבמערב, מחרימים כל מי שמכריז שהוא עולה לארץ, כאשר כוונתו היא להפסיד כתובת אשתו, ולא "ללכת להתברך בארץ ישראל", והעלה כי האיש יכול לכפות על האישה לעלות עימו לארץ רק אם לא הייתה ביניהם מריבה והוא מוחזק בכשרות, ובכך אין חשד שהוא עולה לארץ מטעמים פסולים. גם הרדב"ז (ש"ת, ג, תט-תי) פסק שדיני "הכל מעלין לארץ ישראל ואין הכל מוציאין" שייכים רק כאשר כוונת האיש או האישה היא עלייה לארץ מצד המצווה.⁴⁵ מסתבר שגם רבינו יוסף והרא"ש סבורים שאיסור ההסגרה נועד לעבד שברח לארץ מטעמים דתיים. ואכן, כאשר הרדב"ז דן באיסור ההסגרה (ש"ת, ה, אלף ת), הוא כתב שמדובר בעבד שברח לארץ ישראל על מנת לשבת בה, ושם העבד ימצא בחוץ לארץ יום או יומיים לאחר בריחתו, לכל הדעות הוא חוזר ומשתעבד לאדונו, כנראה משום שהתברר שעלה לארץ מטעמים אחרים. ראוי לציין, כי במרבית הראשונים לא מצינו שתנאי זה כתוב מפורשות, ואפשר שזאת משום פשטות הדברים.

מי שכן הזכיר תנאי זה באופן מפורש הוא הרי"ש אלישיב (הערות למסכת ערכין ג ע"א):

ונראה דכל הדין ד'לא תסגיר' לא נאמר אלא כשמוכח מהענין שהעבד ברח לארץ ישראל משום שהיא הארץ הנבחרת לעבודת הבורא,⁴⁶ וכמו שביאר

45. ראה: פד"ר, ה, עמ' 29; הרב דוד לבנון, 'הכל מעלין לארץ ישראל', שורת הדין ו (תש"ס), עמ' רעז; אפשר שהרא"ש חולק על הרמב"ם בתשובה, לאור העובדה שהוא אינו חושש לניצול לרעה. הרב לבנון הוסיף וכתב שלדעת הרא"ש, אפילו אם ידוע לנו שכוונת האישה להפקיע עצמה מבעלה, לא אכפת לן, ואפשר שאף הרמב"ם יסכים שבמקרה זה יעלו, תוך ידוא שיושבים בארץ, ומתוך שלא לשמה יבואו לשמה.

46. נציין לדעתו של הרב זלמן סורוצקין, אזניים לתורה, דברים כג יז ד"ה לא תוננו השני, שאיסור הונאת עבד כולל ציווי לדון אותו לכף זכות, ולומר שברח מסיבות של אהבת הארץ ואהבת התורה, ולא לחשוד בו שברח מחמת מצוקה (הוא מציין שגם אבותינו רצו ביציאה ממצרים, בגלל כובד עולו של פרעה). נראה שדברים אלה של הרב אלישיב עומדים בניגוד לדבריו.

החינוך (תקס"ח) בלשונו הטהור,⁴⁷ ודינו כגר צדק, וכמו שכתב הרמב"ם ז"ל (הל' עבדים ח', י'), אבל בלא זה - אינו יוצא לחירות.

כך גם משמעות דבריו של הרב חיים דוד הלוי (שו"ת מים חיים א, סי' סז): "שכן מצוה זאת, 'לא תסגיר עבד אל אדוניו אשר יינצל אליך מעם אדוניו', אינה ענין לפושעים כלל, וכל עיקרה של מצוה זאת היא בעלת משמעות דתית עמוקה, וכדברי הרמב"ן שם, שזה בא לעמוד לפני יושבי ארץ ה' ועמנו יעבוד ה' וכו' וכו'".⁴⁸ עם זאת, יש לציין שיש מי שכתב מפורשות לא כך,⁴⁹ ואף אם העבד בורח מחמת עבודה קשה - אין להשיבו. דומה שהטעם הוא, שסו"ס הוא יושב בארץ ישראל ומקיים את מצוות הישיבה בה, ומפאת מעלתה, וכלקמן.

שיטת הרמב"ם והשו"ע שלפיה העבד משתחרר טעונה נימוק, שהרי את מצוות ישיבת ארץ ישראל ניתן לקיים אף ללא השחרור. בספר המצוות (לאוין רנד) כתב הרמב"ם:

בעבד שברח מחוצה לארץ לארץ הכתוב מדבר, שיהא הדין בו שיכתוב שטר בדמיו עליו, ויכתוב לו גט חירות, ולא ישוב לעבודתו בשום פנים, להסתופפו במקום הטהור הנבחר לקיבוץ הנכבד.⁵⁰

מדבריו משמע שהימצאותו של העבד בארץ ישראל מקנה לו את השחרור, משום סגולתה ומעלתה של הארץ. ואכן, כאשר הרדב"ז (שם) דן בשיטת הרמב"ם, הוא כתב:

47. לשון ספר החינוך מובאת בהמשך אות זו.

48. כך כתב הרב מאיר דן פלוצקי, כלי חמדה, פרשת מסעי, ד"ה והנה, בהסבירו את דעת הרמב"ם: "כיוון דעל ידי זה שנשחרר, הרי הוא חייב במצוות כישראל, ושם נפשו בכפו לברוח מחמת שרוצה להתגייר ולהיות ישראל גמור, ולכן חייב רבו לשחררו". נראה שכוונתו לומר שהעבד ברח על מנת להתגייר, ומחמת כן חובה לשחררו, והתורה עוסקת רק בעבד כזה. אם כך, אפשר שזה הסבר שלישי בדעת הרמב"ם וסיעתו.

49. ברכת הארץ (כהנא), אות קז. ועי' אנציקלופדיה תלמודית, ערך לא תסגיר עבד אל אדניו, הערה 46.

50. גרסת הרב קאפח: "שיהא הדין בו, שיכתוב שטר בדמיו, ויכתוב לו גט חרות ולא יוחרר לעבודתו כלל, כיוון שבא להסתופף בארץ הטהורה הנבחרת לעם הנעלה". אפשר שכוונתו שהרמב"ם מדגיש שהשחרור הוא בתנאי שהעבד ברח על מנת לשבת בארץ ישראל, וכפי שנכתב לעיל.

יש לומר: גזרת הכתוב הוא, משום גדולת וקדושת ארץ ישראל עשה אותה הכתוב כעיר מקלט לעניין זה, כדי שכל העולם יתאוו לשבת בה, וישתוקקו אליה, ויכספו להסתופף בצילה.⁵¹

כלומר, לדעת הרמב"ם, התורה גזרה כי גדולתה וקדושתה של הארץ מביאות לשחרור העבד, כדי שמתוך כך העולם יכיר בגדולתה וקדושתה.⁵²

נסכם את המשמעות ההלכתית של איסור ההסגרה, בהקשר של עבד שברח לארץ. עבד זה זוכה לחסות ישראל, ואין להסגירו לאדונו שבחוץ לארץ. לדעת ר"ת, הרמב"ם והשו"ע, העבד משתחרר ובכך הופך לגר צדק. קדושתה של הארץ גורמת לשחרורו, בכדי להראות לעין כל את גדולתה וקדושתה. לדעת הר"ן, הרא"ש ועוד, העבד בחר לגור בארץ ואכן יישאר בה, אך הוא נותר בעבדותו. לדעת הר"ן, הוא יכול להשתעבד בארץ אף לאדונו הראשון, ולדעת הרא"ש אין אדונו הראשון יכול לעשות זאת.

מסתבר שדין זה נועד לעבדים שבורחים לארץ משום שרוצים לקיים בה את מצוות ישיבת ארץ ישראל. ניתן להבין זאת מדברי חלק מהראשונים, ויש מן האחרונים שכתבו כן במפורש. אם זה אכן כך, עבד כנעני שברח לארץ ישראל מסיבה אחרת, איננו מצווים להעניק לו חסות ולא לגביו נאמר איסור ההסגרה.

2. פשט הפסוק "לא תסגיר" ומשמעותו

כאמור לעיל, חלק מפרשני התורה הסבירו את איסור ההסגרה בהתאם לברייתא. רובם נקטו את ההסבר של רבי אחי ברבי יאשיה. פרשנים נוספים⁵³ הסבירו כי

51. כעין זה לשונו במצודת דוד, מצווה תקז: "וזה מגדולות וחשיבות ארץ הקדושה, שהיא דומה לעיר מקלט לעניין זה. ומזה הטעם שנינו: הכל מעלים לא".

52. ראה תשובת הגאונים, שערי צדק, ג, שער ו, תשובה יב: "שמפני כבודה של ארץ ישראל, יצא לחירות". ספר החינוך, מצווה תקסח: "בעבור שנכנס בבקעה הטהורה, הנבחרת, לעבוד בה השי"ת"; רבי מנחם הבבלי, טעמי המצוות, שלג: "טעם מצווה זו, כיוון שנכנס בבקעה טהורה נבחרת לעבוד יוצר כל יתברך, העומדים בה ראויים להיות עבדי ה' ולא עבדי בני אדם, לכך לא נשיבהו אל אדוניו, אלא נשחרר אותו... הכל למעלת ארץ ישראל וכבודה... לפרסם שהנכנס בארץ ישראל אינו סגור בעד דלתיים וברית, לכך לא תסגיר".

53. כולם על דברים טז כג: ראב"ע, אברבנאל, פנים יפות, העמק דבר. וכ"כ ראב"ע בפירושו

מדובר בעבד גוי שברח לארץ ישראל על מנת להתגייר, או שעל כל פנים אותו גוי יעבוד איתנו את ה', ולא הגון שנחזיר אותו לעבוד עבודה זרה (רמב"ן לדברים כג טז, בפירושו הראשון). עם זאת, הפסוק עצמו עוסק בפשטות באיסור הסגרת עבד נמלט, לאדונו, ו"אין מקרא יוצא מדי פשוטו" (יבמות כד ע"א).

לא בכדי, מדרשים ופרשנים רואים באיסור ההסגרה הוראה כללית להגנה על החלש. כך עולה מדברי מדרש שוחר טוב (תהילים נד), המתאר כיצד דוד ביקש הצלה משאול המלך הרודף אחריו, לאור האיסור להסגיר עבד אל אדונו:

אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא: ריבוננו של עולם! קטנטיין שהוא רודף לאדם, קובל עליו לאיפרכוס, ואיפרכוס כשהוא רודף, קובל עליו למלך, ואם המלך רודף לאיפרכוס, למי הוא קובל? אין לו למי לקבול אלא לך! כך אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא: רבוננו של עולם, שאול הוא מלך, למי אני קובל עליו, אלא לך עלי לקבול, הוי: 'אלוקים, בשמך הושיעני ובגבורתך תדינני' (תהילים נד, ג). מהו 'ובגבורתך תדינני'? כמו שכתבת בתורתך: 'לא תסגיר עבד אל אדונו'... אני, שאני נשיא בן נשיא... אל תסגירני ביד שאול המלך!

מדרשים אחרים⁵⁴ מתארים כיצד הקב"ה סבור שהוא בעצמו עבר על האיסור להסגיר עבד לאדונו, בהסגירו את עם ישראל לגויים.

מקור מפורש ומרכזי לפירוש האיסור להסגיר עבד כאיסור שמורה על רחמנות כלפי מבקשי מקלט וחסות, מופיע בדברי הרמב"ם במורה נבוכים (ח"ג, פל"ט):

ואמרו: 'לא תסגיר עבד אל אדונו', הרי עם היות זה רחמים, יש עוד במצווה זו תועלת גדולה, והיא להקנות לנו המידה הנעלה הזו, כלומר שניתן מחסה למי שביקש חסותנו ונגן עליו, ולא נמסרהו בידי מי שערק מפניו. ולא די בכך שתתן מחסה למי שביקש חסותך, אלא שעוד מוטלת עליך חובה, והיא שתדאג לצרכיו ותיטיב לו, ואל תכאיב ליבו בדברים, והוא אמרו יתעלה: 'עמך ישב בקרבך במקום אשר יבחר באחד שעריך בטוב לו, לא תוננו'. והנה, קבע דין זה בפחות שבבני אדם והנמוך שבהם במעלה, והוא העבד. כל שכן אם יבקש חסותך אדם רם המעלה, כמה מוטל שתעשה למענו.

למשלי ל, י.

54. ילקוט שמעוני, ישעיה רמז תמג; בראשית רבתי, ויצא; פסיקתא רבתי, ל.

גם הרמב"ם רואה אפוא בפסוק זה הדרכה ערכית, עקרונית, של הענקת הגנה לבורח. במקביל, הרמב"ם (שם) ממשיך ומציב הדרכה אחרת, השוללת הגנה מאיש זדון ורשע. אותו איש רע, שמבקש הגנה מה' בעצמו, באחזו את קרנות המזבח - כפשוטו, או כמטפורה - אנו מצווים למסרו לידי הצדק. נמצא, שהרמב"ם מעמיד את איסור ההסגרה באדם שזקוק להגנה, והוא אכן חף מפשע, ואין "צדק" בהחזרתו לאדונו.

הדרכה חשובה זו של הרמב"ם לעידוד גילוי רחמים כלפי הבורח ומתן חסות לחלש, אינה מוחלטת כך שתאיין כל כלל אחר.⁵⁵ כך, לדוגמה, חובת ההרחקה מעבודה זרה ומחיייתה, שכתב עליה הרמב"ם כמה פעמים (שם, פרקים לב ולז), ממשיכה ומתקיימת גם בשילוב ההגנה על החלש ומתן מגורים לבורח. על הסתייגות זו, עיי' להלן, בפרק ד.

גם ר' משה דוד ואל⁵⁶ פירש את "לא תסגיר" באדם הבורח מפני מצוקה, וכתב כי יש בהצלתו קידוש השם גדול וראייה על דרכי העם ואלקיו, לעומת חילול השם גדול שעלול להיות אם ישראל תתאכזר לאותו עבד:

לא תסגיר עבד אל אדונו אשר ינצל אליך מעם אדונו - כי כבר ידוע שהוא בורח מפני אכזריות אדונו שרודהו בפרך, ואינו יכול לסבול את רשעתו. ואם ישראל ימסרנו ביד אדונו יהיה חילול השם גדול, כי יאמרו הגויים שבני ישראל אכזריים יותר מהם, מאחר דניחא להו להחזיר העבד העלוב מוכה ומעונה בידו של האכזר. ואדרבא, ניחא ליה לקב"ה שיהיו ישראל בחזקת רחמנים לעיני האומות כדי שיבואו להדבק עמהם ויכירו וידעו ההפרש הגדול שיש בין עם ה' לשאר העמים, כי בכך יכירו וידעו גם כן ההפרש הגדול שיש בין אלוקי אמת ותורת אמת לאלוקי השקר ודתי כזב של שאר האומות. כי השם יתברך חפץ חסד הוא, וכל אלוקי נכר חפצים ברשע.

55. יש להשוות עם הפסוק: "והאלקים יבקש את נרדף" (קהלת ג, טו), שעליו אמרו חז"ל (ויקרא רבה כז, ה; קהלת רבה, ג) שהקב"ה עומד תמיד לצד הנרדף, אפילו אם הרודף צדיק והנרדף רשע; וראה הרחב דבר, שמות לב, כז.

56. תלמיד הרמח"ל; ביאור משנה תורה, דברים כג, טז, ד"ה לא תסגיר.

מקור נוסף שרואה באיסור הסגרת עבד קריאה ערכית להגנה על החלש הנרדף, הם דברי המלבי"ם בפירושו לספר עמוס (א, ט). הנביא אומר שה' יעניש את צור "על הסגירם גלות שלמה לאדום, ולא זכרו ברית אחים", וכתב המלבי"ם:

ינבא על צור, על הסגירם גלות שלמה לאדום; שישראל בטחו על הברית שהיה לצור עם ישראל מימי דוד ושלמה וברחו לצור, והם הסגירו אותם ליד האדומים (הגם שלא הגלו אותם בעצמם כפלשתים), הפך האזהרה "לא תסגיר עבד אל אדוניו".

כאמור לעיל (סוף פרק א), הסברים אלה נכללים בהדרכה הכללית של הנביאים וחכמי ישראל, להציל עשוק מיד עושקו. כפי שהתבאר, אין מדובר בהצלה ממוות בלבד. רבותינו הזכירו הצלה מרדיפה, אכזריות, רשעות ועוד. באופן כללי, כל אלה נכללים תחת הכיוון הפרשני המוסרי של הצלת הנרדף.

3. היחס בין פשט פסוק ובין דברי חז"ל

כיצד יש להתייחס לפרשנות פשט הפסוק, באשר היא אינה עולה בקנה אחד עם הסברים הלכתיים שהובאו בתלמוד? שאלה זו רחבה מאוד,⁵⁷ ונתייחס אליה רק בקצרה, ועל בסיס גישת מהר"ל. מהר"ל (באר הגולה, באר שלישי) עוסק בדרכם הפרשנית של חז"ל, ומתייחס גם לשאלת היחס בין פשוטו של מקרא ובין דרשותיהם. דעתו היא שלעולם אין ניגוד בין הפשט לדרש - פשט הכתוב יציב, והדרש מתבסס על אותו פשט ורמוז בתוכו:

כל דברי הדרשות אשר הם בתלמוד ובשאר מדרשים כולם, אין אחד מהם, הן גדול הן קטן, שאין הדברים עומק הכתוב על פי אמיתתו, כאשר הוא מעמיק בפירוש הכתוב ימצא אותו (שם, פרק ב).

דברי חכמים הם לפי הדקדוק, והם דברים נגלים שהעמיקו מאוד לדקדק ולירד עד עומק הכתוב, ודבר זה נקרא 'מדרש חכמים', הם הדברים היוצאים מן עומק הכתוב, אבל פשוטו קיים עומד, שכן אמרו בפרק ב' דיבמות (כד ע"א):

57. ראה פרופ' אליאב שוחטמן, 'לשאלת היחס בין ההלכה ובין פשוטו של מקרא', סיני קלט (טבת תשס"ז), עמ' לא-סה.

'אין מקרא יוצא מידי פשוטו'. הרי שהם גילו לנו שאין לעקור הפשט כלל, אבל הוא נשאר, והדרש שדרשו בו הוא עומק הכתוב (שם, פרק ד).

מהר"ל מביא דוגמאות רבות לדרשות חכמים שלכאורה רחוקות מהפשט הנגלה של הכתובים, ומוכיח כיצד הדרשות הן אכן "עומק הכתוב על פי אמיתתו", הן באמצעות לימוד ממילות הפסוק, הן באמצעות ירידה לעומק טעם הכתוב. ואכן, בנידוננו, חכמים דייקו את פירושיהם ממילות הפסוק (גיטין מה ע"א). עיקר לימודו של רבי אחי ברבי יאשיה הוא מהמילים "אשר ינצל אליך", שמשמעו שהעבד אינו בורח ממצוקה, אלא אל תכלית רצויה מבחינתו. אחד מפרשני התורה שהבליטו דיוקים אלה, הוא הנצי"ב מוולז'ין, בפירושו העמק דבר (דברים כג, טז):

אשר ינצל אליך - דייק הכתוב "אליך", לא משום שבא להינצל משעבוד אדוניו הקשה והיה בורח לאיזה מקום, בזה האופן אין לקבלו, אלא באופן שבורח דייקא אליך, באשר רוצה להתגייר ולהיכנס תחת כנפי השכינה, ובבית אדוניו לא יכול לעשות כן.⁵⁸

אפשר שגם הספרי מדייק שהפסוקים עוסקים במי שבורח לשם גיור, שכן הוא מפרש ש"אשר ינצל אליך" מרבה גם גר תושב.⁵⁹ כך שמענו גם מהרב יעקב אריאל, בהתייחסו לאיסור הסגרת עבד, שפשט הכתוב ודאי עוסק באי הסגרת פליטים והוא עומד במקומו. דברי חז"ל הם תוספת על גבי הדין המקורי של פשט הפסוק, ואינם מוציאים את הפסוק מפירושו הפשוט.

אם כן, דרשות חז"ל באות על גבי הפשט ומכוחו, והפשט אינו נעקר ממקומו. גם הרב פרופ' נריה גוטל,⁶⁰ התייחס לכיוונים השונים שיש בהסבר הפסוק, וסיכם כי יש בהם השלמה הדדית:

ההנמקות אינן סותרות זו לזו אלא מתווספות זו על זו. ערך החמלה החיובי, ומכל שכן ערך חילול השם השלילי, צריכים להיות נר לרגלנו. יחד עם זאת, ראינו שההלכה ידעה לאזן ערכים אלה עם ערכים נוספים, ואף שיקול זה צריך להיות אור לנתיבותינו.

58. גם הרב סורוצקין, שם, דייק כך.

59. באופן דומה כתב החיד"א בספרו מראית העין, גיטין מה ע"א ד"ה ולי הדל.

60. 'עמך ישב, בקרבך: שאלת קליטת פליטים מאוקראינה בראי ההלכה', מקור ראשון, י בניסן התשפ"ב - 11 באפריל 2022.

4. סיכום

עבד כנעני שבורח מחוץ לארץ ישראל כדי לקיים מצוות יישוב ארץ ישראל, משתחרר מעבדותו ולמעשה הופך לגר צדק. כך פסקו, בין השאר, הרמב"ם והשו"ע. יש סוברים שאינו משתחרר באופן אוטומטי, אלא יש לבחון תחילה מכירתו לאדון אחר בארץ, ויש אומרים שגם אדונו הראשון יכול לשעבדו בארץ. מכל מקום, אם בסופו של דבר ישתחרר, הרי הוא גר צדק. זו משמעותו ההלכתית של הציווי "לא תסגיר עבד אל אדוניו".

עם זאת, חז"ל ראו בפסוק גם הדרכה כללית של סיוע לנמלט, שזקוק להגנה מפני גורם שלילי חזק ממנו. כך, לנגד עינינו מקור שמכוון להצלת פליטים הנמלטים ממלחמה. אין באפשרותם להישאר בביתם בגלל החשש של המלחמה, ויש חשש כבד שהאויב לא ירחם עליהם, או שייפגעו אגב הקרבות. הם פונים למדינה אחרת, כגון מדינת ישראל, ומבקשים מקלט. על פי ההדרכה הערכית העולה מהאיסור להסגיר עבד, יש מקום לתחושת הרחמים והחמלה, וצריך לאפשר להם להיכנס ולחסות בגבולות מדינת ישראל, עד יעבור זעם. יש בכך גם הרמת קרנם של ישראל וקידוש שם שמייים.

ד. בכל מחיר? הסתייגויות להצלת החלש

מצינו מספר הסתייגויות להצלת החלש המבקש מקלט. חלקן משותפות לכל אומה החפצה בביטחון ובסדר ציבורי, וחלקן מיוחדות לתורת ישראל.

1. עובדי עבודה זרה

התורה אסרה להושיב עובדי עבודה זרה בארץ ישראל, "פן יחטיאו אותך לי, כי תעבוד את אלוהיהם, כי יהיה לך למוקש" (שמות כג, לג). האברבנאל (שם) כתב שאין זו אכזריות שלא להושיב גויים בינינו, משום שטעם הדבר מבואר - הגנת ישראל מפני חטא עבודה זרה. האלשיך (שם) כתב שאין לראות את החשש מפני עבודה זרה כחשש רחוק, משום שהשפעה שכזו הדרגתית - תחילה בחטא קטן, ומשם לחטאים נוספים עד כדי עבודה זרה.

אלה דברי הרב ישראלי (עמוד הימיני, פתיחה לסי' יב):

זאת התורה אשר תבעה את ההתנהגות בכל חומר הדין, כלפי כל סטיה בכיוון עבודה זרה בקרב ישראל עצמם, דאגה לשמור מכל משמר על הגרעין של המין האנושי שנבחר לשמור ולהורות את דרך ה', שיהא 'עם לבדד ישכון' (במדבר כג, ט), מוגן מהשפעות זרות מזיקות, מפתח אורח חיים הבנוי על אמונה טהורה באחדות ה' ומתממש בצדקה ומשפט, שרק על ידי זה יובטח קיומו הוא, ותאפשר השפעתו המבריאה על משפחת העמים כולה.

ובהקשר המסוים של הכנסת זרים לארץ, כתב הרב פרופ' נריה גוטל:⁶¹

דומה כי מוסכם - ככלל - שאם מדובר בעובדי עבודה זרה, ניתן למנוע התיישבות כזו מלכתחילה, ואף אם לא ניתן למונעה לחלוטין, הרי שככל שניתן לצמצמה, ראוי שכך ייעשה. לא לכך נועדה מדינה שבמגילת עצמאותה הדגישה את הגדרתה העצמית: "מדינה יהודית בארץ ישראל". כל מדינה ריבונית מציבה חסמים על הגירה, וכך גם מדינת ישראל.

2. השפעה רוחנית שלילית

כתבו הראשונים כי בהושבת גויים בארץ, יש לחשוש מפני השפעות רוחניות שליליות אחרות, ולא רק מפני עבודה זרה. כך כתב רבי אליעזר ממיץ (יראים סי' שטו):

'לא ישבו בארצך' (שמות כג, לג) - יוצרנו יודע לב האדם, והזהיר בהיות יד ישראל תקיפה שלא יניחו לשבת אנשים רשעים ומחטיאי אדם בארץ ישראל, דכתיב בפרשת ואלה המשפטים: 'לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך לי'. אף על פי שכל העניין אינו מדבר אלא בשבעה אומות, כיוון דכתיב: פן יחטיאו אותך לי, למדנו שריבה כל המחטיאים.

חשש זה מופיע גם בדברי הרדב"ז (שו"ת ה, אלף ת), שהקשה על שיטת הרמב"ם באיסור הסגרת עבד, לפיה העבד הבורח זוכה לשחרו ובכך מתגיר: כיצד ניתן

61. במאמרו דלעיל, הערה 25.

לאפשר לעבדים כנעניים לדור בארץ ישראל, והרי מקובל שהם שטופים בזימה.⁶² תשובתו היא שבמקרה מיוחד זה החשש מתבטל, מאחר שאותם עבדים מתגיירים, ועבד שמתגיייר מוכיח שרצונו בחיים עם כללים והסדרים גם בעניין זה.

מקום נוסף שבו מופיע חשש זה הוא בדברי הרב יעקב צבי מקלנבורג, בפירושו "הכתב והקבלה" על התורה. הוא השווה (שם) בין איסור "לא ישבו בארץ" להיתר הושבת גר תושב בארץ, והסיק כי החשש מפני מי שאינו גר תושב אינו נובע רק מאיסור עבודה זרה, אלא גם מכך שאותו גוי אינו מקיים גם את שאר שש מצוות בני נוח, שיש בהן "גדר האדם השלם" של מידות טובות וצדק בין אדם לחבירו. הלכך, מי שחסר באלה, נכלל בחשש התורה (שמות שם): "כי יהיה לך למוקש".

בדומה לכך, ניתן ללמוד מדברי החזו"א (יו"ד סי' סה סק"ג; שביעית סי' כד סק"ג). לשיטתו, היתרו של הראב"ד להושבת גר תושב בארץ ישראל גם כשאין היובל נוהג, נובע מכך שאין חוששים להחטאה מצידו, כי סוף סוף הוא אינו עובד עבודה זרה והוא מקיים שאר מצוות בני נוח, אף שלא קיבל זאת על עצמו בבית דין. על כך, כתב החזו"א כי גם לראב"ד יש הסתייגות, ולא כל מי ששומר על שבע מצוות בני נוח אכן יכול לשבת בארץ:⁶³

ואף לדעת הראב"ד, דווקא שהוא שלם באמונת ישראל, שישראל נתחייב בתרי"ג מצוות ובן נוח בז'. אבל אם יש לו דעות כוזבות, והוא משועבד לדעותיו, אף שאין בהן עבודה זרה ממש, וגם הוא שומר ז' מצוות מצד היושר, שאינו ראוי לקבלו לגר תושב⁶⁴ - הרי הוא באיסור לא תחנם, ובאיסור ישיבה, וקרינן בהו' פן יחטיאו' בכפירותם.

זאת ועוד; דבר ברור הוא שקליטת הפליטים צריכה להתחשב בערך של שמירת רוב יהודי בארץ ישראל. סברה פשוטה היא, שאם חשש מעבודה זרה וכל מוקש רוחני אחר מהווה סיבה מוצדקת למניעת קליטת פליטים מסוימים או מספר

62. ראה גיטין יג ע"א: "עבדא, בהפקירא ניחא ליה. זילא ליה, שכיחא ליה, פריצא ליה". אומנם, משפט זה נאמר לשיטתו של רבי מאיר, אולם כתבו התוס' (שם ע"ב ד"ה עבדא) כי גם חכמים מסכימים לו.

63. דבריו הובאו גם בדרך אמונה, הל' תרומות פ"א ס"ק קטז.

64. ע"פ דברי הרמב"ם, הל' מלכים ומלחמות פ"ח ה"י-י"א (הוזכרו לעיל, פרק א).

מסוים של פליטים, כל שכן שהעמדת צביונה היהודי של המדינה בסכנה מצדיקה הגבלת מספר הפליטים. כך כתב הרב הרצוג⁶⁵ בנוגע לחשש נישול קרקע מידי ישראל: "אם תהא נשקפת מצד זה סכנה של נישול ישראל מקרקע ארץ ישראל, חייבת המדינה לעשות הגבלות מיוחדות". מה שנכון בקרקעות, בוודאי נכון בנוגע לצביון היהודי של מדינת ישראל. ודאי שרוב יהודי במדינת ישראל הוא חלק עיקרי מעצם הגדרתה כמדינה יהודית, והיא היחידה בכל העולם המוגדרת ככזאת. "כל ממשלות ישראל לא ראו את מדינת ישראל כבית לכל מבקש מקלט, אלא רק לעם היהודי".⁶⁶

כאשר התפרסם דו"ח הלמ"ס על אוכלוסיית ישראל ביום העצמאות ה-73 (תשפ"א),⁶⁷ התברר ששיעור היהודים ירד אל מתחת ל-74%, וכי הוא נמצא בירידה מתמדת (בשנת 2013, שיעור זה עמד על 75.3%, ללא חישוב חלקם של כ-203 אלף נפש זרים⁶⁸). אחת מהמלצות המרכז למדיניות הגירה ישראלית היא טיפול מהיר בנהלי בקשות מקלט, כדי למנוע ניצול לרעה של פתח זה.⁶⁹ כאמור לעיל, במקרים רבים בקשות מקלט זמניות הופכות להגירה קבועה.

65. לעיל הערה 3, עמ' 173.

66. תומר מוסקוביץ, לעיל הערה 30. אגב כך יצוין, שיהדות היא מכנה משותף משמעותי לגיבוש החברה. ראה דאגלס מאריי, המוות המוזר של אירופה, עמ' 136: "בשלב מסוים במשבר (ההגירה), טלפנה הקנצלרית מרקל לראש הממשלה הישראלי בנימין נתניהו. נאמר שהיא ביקשה ממנו עצה. ישראל היא המדינה היחידה בעולם שהצליחה לשלב מספר דומה של מהגרים, בלוח זמנים דומה ואף צפוף ממנו... רק הנימוס הדיפלומטי מנע, כנראה, מראש הממשלה נתניהו, להזכיר יתרון אחר חשוב של ישראל, בדמות העובדה שכמעט כל המהגרים אל המדינה במהלך שנות קיומה היו קשורים זה לזה בזכות יהדותם. לעומת זאת, בגרמניה היו מרקל ובני עמה צריכים להכיר בחודשים הבאים, שרק קומץ זעיר מהאנשים שלהם אפשרו להיכנס במהלך שנת 2015 היו גרמנים לותרנים".

67. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, הודעה לתקשורת: 'יום העצמאות תשפ"א', בכתובת: https://www.cbs.gov.il/he/mediarelease/DocLib/2021/121/11_21_121b.pdf

68. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, הודעה לתקשורת: 'ערב יום העצמאות ה-65', בכתובת: https://www.cbs.gov.il/he/mediarelease/DocLib/2013/097/11_13_097b.pdf

69. המרכז למדיניות הגירה ישראלית, תגובת המרכז לפרסום השנתי של הלמ"ס על אוכלוסיית ישראל ביום העצמאות תשפ"א, בכתובת: <https://katzr.net/a2b6a7>

3. סכנה ביטחונית

יחד עם איסור ההסגרה, כתבה התורה שהעבד יכול לשבת בארץ ישראל: "עמך ישב בקרבך, באחד שעריך בטוב לו, לא תוננו" (דברים כג, ז). הספרי (כי תצא, רנט) למד מכאן שיש להגביל את התיישבותם של גרי תושב ועבדים נמלטים ולמנוע את ישיבתם במקומות מסוימים, כמו ערי ספר. פרשנים נימקו זאת בחשש ביטחוני (ראה להלן פרק טז אות א). נמצא, שלפי הדרכת חז"ל, יש לקחת בחשבון שיקולים ביטחוניים בכל הנוגע להימצאותם של נכרים בארץ, ונראה ששיקולים אלה רלוונטיים גם בדיון על עצם כניסתם אליה.⁷⁰

החשש הבטחוני אינו מצטמצם רק בהקשר של אויב מחוץ. פשיעה וגרימת נזק של נכרים, בשיעור גבוה מזה של תושבי הארץ הישראליים, מהווה היא אינדיקציה שעל בסיסה ניתן לסרב כניסה לארץ לקבוצות מסוימות. יודגש שאין מדובר בהשערה תיאורטית. נתונים משנת 2018 שפרסמה המשטרה ביחס לפשיעה בקרב מסתננים אפריקניים, זרים אחרים ואזרחי המדינה, למרכז למדיניות הגירה ישראלית, מלמדים שהפשיעה בקרב מסתננים אפריקניים (אריתריאה וסודן) גבוהה פי כמה מזו המקומית.⁷¹ לסעיף זה ניתן להוסיף את החשש מפני סחר בנשים וניצולן למטרות שונות.⁷²

70. על היבט ביטחוני-בטיחותי נוסף, ראה להלן אות ה.

71. לנתוני המשטרה והניתוח דלהלן, ראה דו"ח 'פשיעת מסתננים בישראל', המרכז למדיניות הגירה ישראלית, מרץ 2019, בכתובת: <https://katzr.net/e7532a>. לדוגמה, בשנת 2017, שיעור המסתננים האפריקניים שנפתח כנגדם תיק על שוד היה גבוה פי 6.5 משיעור זה בקרב אזרחים; תיקים בגין אינוס בכוח נפתחו כנגדם בשיעור של פי 4 מאשר נגד אזרחים; נפתחו כנגדם פי 25 תיקים בגין תקיפה לשם גניבה; וכן הלאה, בכל אחת ואחת מהקטגוריות המופיעות בדו"ח המשטרה. הדו"ח מנה גם את מספר התיקים שנפתחו נגד אוכלוסיות זרים אחרות, ובמרבית המקרים מתברר דווקא כי הזרים מהווים קבוצה שומרת חוק אף יותר מן האזרח הישראלי הממוצע. המרכז למדיניות הגירה ישראלית ניתח את הממצאים בדו"ח שפורסם בשנת 2018 והתייחס גם לתנאים ההומניטריים ולזכויות של הזרים השונים; לפי דברי כותבי הדו"ח, אין בתחומים אלה הבדלים בין המסתננים האפריקניים ובין רוב הזרים האחרים: כולם נמצאים בארץ בניגוד לחוק, בלי אשרת שהייה זמנית, ונתונים תמיד לסכנת הרחקה, וכולם אף נהנים מאותן זכויות שהיו מקבלים לו היו עובדים זרים חוקיים. לאור זאת, הסיקו כותבי הדו"ח כי לא ניתן להתלות את רמת הפשיעה הגבוהה בתנאי הזרים, וסביר להניח כי מדובר ברקע תרבותי. נתונים נוספים שאותם הביאו בדו"ח מראים כי הדבר חוזר על עצמו במדינות רבות אחרות, בקבוצות זרים שונות.

72. תחקיר כתבי תאגיד 'כאן' חשף את שיטת ההברחה והגיוס. לאחר מכן בוצעו גם מעצרים.

4. נטל כלכלי גבוה מדי

כאמור לעיל (אות 2א), ציווי התורה "וחי עמך" האמור על גר תושב, שייך רק בגר תושב שקיבל עליו שמירת שבע מצוות בני נוח בפני בית דין, ובזמן היובל בלבד. הראב"ד (הל' איסורי ביאה פי"ד ה"ח) נימק זאת כך: "וקרוב הדבר להיות מן הטעם, כי בזמן היובל היו שומטין,⁷³ והיה יכול להתפרנס שלא בטורח צבור, ועכשיו אינו יכול". בספר תורת הארץ (קליערס: חלק ב, ביאורים א) ביאר שמכיוון שבזמן היובל נהגה שמיטת קרקעות, היו בישראל פחות עניים, והיה יותר קל לסייע לגר תושב להתפרנס. הרי לנו שיקול כלכלי בקבלת גר תושב והושבתו בארץ.⁷⁴ שיקול זה מחייב קביעת מכסת פליטים שיש בכוחה של המדינה לקלוט.⁷⁵ כדוגמה: לפי מחקר של מרכז המחקר והמידע של הכנסת משנת 2017, הגופים הציבוריים הוציאו על שהיית המסתננים בישראל בשנת 2016 כחצי מיליארד ש"ח.⁷⁶ הדו"ח מציין כי ישנם כספים נוספים שעליהם לא ניתן היה לברר, כך שהסכום גבוה אף יותר.

בכל שנוגע למלחמת רוסיה-אוקראינה, כאשר בוחנים את יכולתה הכלכלית של מדינת ישראל לשאת בהוצאות הכרוכות בקליטת פליטי מלחמה, יש לקחת

ראה אתר 'כאן': <https://www.kan.org.il/item/?itemId=140146> והודעה על המעצרים: <https://www.kan.org.il/item/?itemid=150083>.

73. החזו"א (שביעית כד, ב) כתב שנראה שיש טעות סופר בדברי הראב"ד, וצריך לומר: "שולטין", כלומר שהגורם הוא שלטון ישראל. ואפשר שאחר שהמאירי, יבמות מח ע"ב ד"ה כבר, ושו"ת הרשב"א, א, סי' קפב, העתיקו "שומטין" - יש לקיים את הגרסה שלפנינו.

74. חובת הצדקה והדאגה לקיום בסיסי של יהודי, הנלמדת מן הפסוקים: "וכי ימוך אחיך... וחי אחיך עמך" (ויקרא כה לה-לו), אינה תלויה במצוות היובל, והיא נוהגת באופן תמידי. מכך עולה שהשאלה בדבר יכולת כלכלית בהתמודדות עם עליית יהודים אינה רלוונטית, לבד ממקרי קיצון שבהם יש חשש ממשי לשלומם של תושבי הארץ היהודים כתוצאה מגלי עלייה גבוהים שיערערו את המצב הכלכלי הלאומי. ברם, מצבים כאלה יחייבו עיכוב והשהיית עלייה בלבד, ולא נעילת דלת מוחלטת בפני המבקשים לעלות (ראה לעיל פרק ג). בנוגע לזכאי חוק השבות שאינם יהודים, נראה שמאחר שהמדינה אפשרה להם לעלות ולהשתקע בארץ באזרחים לכל דבר, היא אינה יכולה להשתמט מכך בגלל סיבות כלכליות ואחרות. כל עוד זכאי חוק השבות אינם עובדי עבודה זרה מובהקים, קבלתם אינה מנוגדת באופן מוחלט להוראת התורה, כפי שהתבאר לעיל בעניין הגדרות הלכתיות בגויים.

75. כמובן שאין מקום להאחדה בין מדינות - שכן לכל מדינה יכולותיה ומשאביה.

76. מרכז המידע והמחקר של הכנסת, 'אומדן ראשוני של הוצאות ציבוריות על שהיית מסתננים בישראל', בכתובת: <https://katzr.net/954fd5>.

בחשבון את מספר השוהים האוקראינים הבלתי חוקיים שכבר נמצאים בארץ, ושלא ניתן לגרשם חזרה לאוקראינה בגלל המלחמה. אלה כבר מעמיסים על המדינה הוצאות כספיות ניכרות. מדינת ישראל, ככל מדינה, לא יכולה לסכן עצמה מבחינה כלכלית, ואין למתוח את הגבול יתר על המידה.

יתירה מזאת; נראה כי בקשת מקלט מחמת רעב, עוני קיצוני או אסון טבע במדינת האם, בהחלט שייכת למצוות ההצלה. אולם מדינות רבות באירופה קורסות תחת נטל כלכלי בגלל מדיניות קליטת הגירה בלתי מבוקרת, שנבעה אמנם מחמלה ורחמים, אך בסופו של דבר התהפכה על יוצרה. פרק זה עוסק אמנם בפליטי מלחמה המבקשים מקלט זמני (אם כי רבים מעדיפים להישאר במדינה הקולטת, כאמור) ולא במהגרים, אך הנתונים אודות ההגירה לאירופה מציגים תמונה כלכלית חשובה לפרק זה:

לדוגמא, בבריטניה היה במשך שנים רבות מחסור בדיוור. היה צורך לבנות על שטחים ירוקים נכבדים כדי לפצות על המחסור בדיוור. בשנת 2016, למשל, משמעות מצב זה הייתה הצורך בבניית 240 אלף יחידות דיוור חדשות מדי שנה - כלומר, יחידת דיוור חדשה מדי כמה דקות... למעשה, בקצב ההגירה ששרר בשנים האחרונות יש צורך לבנות בבריטניה מדי שנה עיר בגודלה של ליברפול. אבל הבנייה לא מדביקה את קצב הביקוש, כמובן. וסיפור דומה מתרחש בבתי הספר. המחסור בבתי ספר בבריטניה אינו אגדה אורבנית או תוצר של גידול בילודה בקרב תושביה הקיימים של בריטניה. המחסור הוא תוצר של אנשים חדשים שהגיעו למדינה... עומס דומה ניכר גם בשירות הבריאות הלאומי (המוציא מדי שנה 20 מיליון ליש"ט לצורך שירותי תרגום בלבד), ובכל תחום שירות אחר של המדינה.⁷⁷

5. בורח שנמלט בעקבות מעשה שלילי שעשה

במסכת נדה (סא ע"א) מספרת הגמרא על כמה מבני הגליל שיצא קול שהרגו אדם אחר, והגיעו לרבי טרפון וביקשו שיסתיר אותם. רבי טרפון התלבט: אם לא

77. דאגלס מאריי, המוות המוזר של אירופה, עמ' 46-47. בפרק 18 שם, הציע פתרון חלופיים למקרה של המהגרים לאירופה.

יסתירם, הם יימצאו על ידי רודפיהם, ויהיו נתונים בסכנה. אם יסתירם, הרי אמרו חכמים בנוגע ללשון הרע שאין לקבלו אך יש לחוש לו שמא הדברים נכונים. כיוון שכך, רבי טרפון אמר להם שיסתתרו בעצמם.

לדעת רש"י (ד"ה מיחש), החשש של ר' טרפון היה שמא השמועה נכונה, ולכן אסור להצילם (וכן הביא המאירי שם ד"ה לשון, בשם גדולי המפרשים). לדעת השאילתות (שאילתא קכט) החשש של ר' טרפון היה שמא השמועה נכונה, ולכן הוא עצמו עלול להינזק. תוס' (שם ד"ה אטמרינכו) הסבירו שהוא חשש שמא "חייבתם ראשי למלך", וזו גם דעת הרא"ש (שם ט, סי' ה).

הרא"ש עצמו תמה על פירושו של רש"י: וכי מאחר שיצא קול על אדם, מותר להימנע מהצלתו?⁷⁸ החפץ חיים (הל' לשה"ר, כלל ו, באר מים חיים אות כח) כתב ליישב את דעת רש"י בשני אופנים: א. אין להציל אותם שיצא עליהם קול שרצחו, משום שאם יצליחו להימלט מהמלכות, אפשר שימשיכו במעשי ההריגה שלהם. נמצא, שדווקא ע"י אי ההצלה יתקיים "מיחש ליה מבעי". ב. רש"י סבר שאין להצילם דווקא במקרה זה, שהיו יכולים להסתיר את עצמם, כעצתו של ר' טרפון, אולם אם לא הייתה אפשרות כזו, היה מצילם למרות הספק שיצר הקול שיצא עליהם.

מסקנת החפץ חיים (שם, הלכה י) היא שכאשר יש לאדם חשש שמא יינזק, הוא יכול לחשוש ללשון הרע ולפעול בהתאם. מקור דין זה הוא בדברי הגמרא (שם): "מיחש ליה מיבעי". אם כן, ניתן להימנע מהצלת אדם אחר כאשר יש חשש לנזק שייגרם למציל כתוצאה מהצלה זו. בכך, סוגיה זו מצטרפת לנימוק שהוזכר לעיל בנוגע לביטחון המציל.

לפי פירושו השני של החפץ חיים ברש"י, כאשר האדם יכול למצוא הצלה בדרך אחרת, ניתן להימנע מלסייע לו אם יש ספק בצדקת הצלתו. מובן הדבר שכאשר ידוע שמבקש המקלט הוא אכן רוצח, אין לסייע לו (חכמת שלמה על התוס' שם, שם; שאילת יעב"ץ ב, סי' ט; ועוד). ובכך, יש כאן קריטריון נוסף, שהוזכר גם בדברי הרמב"ם לעיל (מו"ג, שם), לפיהם "איש הזדון והרשע" לא יקבל מאיתנו הגנה, ואדרבה, נסגירנו בידי שליחי הצדק.

78. אכן, ראה בערוך לנר שם, הסבר לדברי רש"י ולפיו רש"י אינו חולק על הרא"ש (וכעין זה בשו"ת דברי יציב, חו"מ סי' עט אות יח).

נמצא אפוא, שיש לדקדק היטב ולבחון את סיבת בקשת מבקש המקלט, האם יש לקיים בו "לא תסגיר", או שמא "מעם מזבחי תקחנו למות".

ה. האם נוכל לפתור את כל בעיות העולם? על אמפתיה וצדק

האם יש הבדל בין מי שנמלט מפצצות ובין מי שנמלט מרעב? זו שאלה חשובה, שאינה נשאלת כאשר הדבר היחיד שנלקח בחשבון הוא רגש הרחמים והאמפתיה. ליבנו יוצא כלפי כל מי שנמצא במצוקה, ואכן צריכה להיות בנו "אהבה פנימית מעמקי לב ונפש, להיטיב לעמים כולם, לשפר את קניניהם, לאשר את חייהם" (מידות הראיה, לעיל, א). אך שאלה חשובה זו כן תישאל כאשר ייעשה שימוש גם בשכל הקר בעל השיקולים המעשיים. או אז נשאל: האם מדובר בפתרון זמני או קבוע? האם למדינת הלאום יש אינטרס לשמור על זהותה? האם יש מספיק כסף לכולם? במילים אחרות: צריך לשאול שאלות של אתיקה, מוסר, אחריות הדדית וחמלה, ולמצוא את הנתיב הצודק ביותר. כל רצון טוב צריך כלים, וכל רצון טוב אינו בהכרח הרצון היחיד. אי אפשר לטאטא את כל השאלות הללו בעזרת רגש החמלה, או על ידי קריאות "גזענים" כלפי מי שדואג גם לאינטרסים של עמו ומדינתו.⁷⁹

האיזון שבין המידות הטובות תופס מקום מרכזי במחשבה היהודית.⁸⁰ העיסוק באיזון זה מופיע גם בהקשר של הסגרת עבד. כאמור, בסוגיית גיטין הנ"ל (אות 1ג) מובא מעשה על עבדו של רב חסדא שברח ל'בי כותאי'. בתגובה לבקשתו מהם להסגירו עליו, הם השיבו לו שנאמר בתורה "לא תסגיר עבד אל אדוניו" - רוצה לומר, רגש החמלה גובר על הדאגה לקנייניו. בתגובה (לפי חלק מהגרסאות), השיב להם רב חסדא בפסוק שמורה על מצוות השבת אבידה. רוצה לומר - קניינו של האדם

79. דאגלס מאריי, שם, עמ' 315-316: "עם ההנהגה הפוליטית והמוסרית הנכונה, הכל היה יכול להיות שונה... אילו טרחו הקנצלרית מרקל, בני דורה וקודמיה לחשוב על השאלות האלו לעומק, לפני ששינו את היבשת, הם היו יכולים לפנות לכתבי אריסטו ולכתבי פילוסופים חשובים אחרים באירופה... הם היו מנסים לשקול במאזניים לא רק בין טוב לרע אלא גם בין מידות טובות שונות - במקרה זה, "צדק" ו"חמלה"... בעידן ההגירה הבלתי מוגבלת, נדמה כי יד ה"חמלה" על העליונה. זוהי המידה הטובה הקלה יותר, המניבה תגמול מהיר בטווח הקצר וזוכה להלל. הצדק נדחק לאחור... אך גם לו יש זכות עמידה בכל זה".

80. עי' הערה 68.

גובר על אידאת ההגנה על הבורח. הכותים שלחו שנית את הפסוק, אך הפעם כקושיה: "והכתיב: 'לא תסגיר עבד אל אדוניו!'" על כך ענה רב חסדא בהצגת פירושו של רבי אחי ברבי יאשיה לפסוק: מדובר בעבד שבורח לארץ ישראל, ולכן הצינוי "לא תסגיר" אינו רלוונטי למקרה זה. הגמרא הקשתה, מדוע רב חסדא בחר דווקא בפירוש זה, ויישבה שפירושו של רבי אחי ברבי יאשיה הוא המתאים ביותר לפשט הפסוק, והכותים מאמינים בתורה שבכתב בלבד, ובפירוש פשט הפסוקים בלא דברי חכמים (רש"י ד"ה דמשמע).

מדוע רב חסדא לא פירש את "לא תסגיר" כפשטו, האמיתי האוסר על הסגרת הנרדף? ועוד, כיצד קיבלו הכותים את הסברו של רב חסדא, הרי הם אינם מאמינים בדברי חכמים, אלא רק בהסבר פשט הכתוב! נראה שחילופי הטענות המקדימים בין רב חסדא לכותים הציגו בפני הכותים את התנגשות הערכים: חמלת איסור ההסגרה מחד, והצדק שבהשבת האבידה מאידך. את פשט "לא תסגיר" הם כבר מכירים, והוא לא פותר את הדילמה. לכן, לאחר שרב חסדא שלח להם את הפסוק העוסק בהשבת אבידה, הם שבו והקשו עליו: והלא התורה אוסרת להסגיר את העבד, וכיצד ניתן ליישב זאת עם מצוות השבת אבידה? שני האידיאלים מופיעים בתורה ואת שניהם הם מקבלים. כיצד ידורו שתי האידיאות תחת קורת גג אחת? על פי הגמרא, רב חסדא לא ביקש לפתור את הדילמה; פיתרונה תלוי בשיקול דעת גדול, וודאי גם בדעתם של חכמים, והכותים בלאו הכי לא יקבלו זאת. כל שהוא ביקש הוא יישוב הפסוקים בכדי לנטרל את התנגדותם, ומתוך כל התשובות הקיימות, תשובתו של רבי אחי ברבי יאשיה היא הקרובה ביותר לפשט.

כך או כך, ממקרה זה עולה שההגנה על נמלט, אף כשהוא חלש, אינה צדק אוטומטי, ויש לבחון בכל מקרה מהו הדבר הנכון לעשות. החמלה והרחמים אינם צריכים לבוא בניגוד לדין ולצדק. כן גם חששם של רבינו יוסף בן הרב יום טוב ושל הרדב"ז (לעיל אות ג), מפגיעה בלתי מידתית בקנייני בעלי העבדים ומאכלוס ארץ ישראל באוכלוסיות מפוקפקות, מביע את הצורך באיזון שבין הערכים השונים.

לכן, אם רצונה של מדינה הוא לפתוח שערים למי שזקוקים להגנה, תוך פגיעה נסבלת בנכסים הקרובים לליבה, לגופה ולכיסה, עליה ליצור אמות מידה לקליטת זרים, כאלו שתעמודנה במבחן המוסר והצדק, ותיצורנה סדרי עדיפויות וקדימויות להכנסת הזרים. אמת מידה אחת תהיה קשורה במשך זמן הקליטה:

האם מדובר בקליטה זמנית שיש לה מחירים זמניים, או בהגירה קבועה שיש לה השפעה קבועה. אמת מידה אחרת היא מבחן החלופות: הנמלט מרדיפה בלתי מוצדקת (לדעתה של המדינה הקולטת) או ממלחמה, זקוק להגנה בדמות קליטה במדינה אחרת. חלופה אפשרית לקליטת גלי הגירה המוניים היא סיוע בינלאומי לאותה מדינה החפצה בכך - אין שום הצדקה להמיט אסון דמוגרפי וכלכלי על מדינה יציבה. הדבר דומה לשיקולי צדקה: אסור לנותן צדקה לפגוע בעצמו, והוא אינו רשאי לתת על חשבון יציבותו ועצמאותו שלו. הצדקה הטובה ביותר היא זו שמקדמת את עצמאותו של הנתמך.

כך סיכם הרב גוטל את מאמרו בתחומין:

הלכה למעשה, אינו דומה דין פליט לדין מהגר עבודה. בעוד שההלכה אינה מורה על קליטת מסתנן שהוא 'מהגר עבודה', הרי שהיא כן נותנת דעתה לקליטת מסתנן שבאמת נרדף בארצו. אדם כזה, נכון לקבלו בסבר פנים יפות ולקולטו כדבעי, זאת כל עוד קליטתו אינה מהווה סיכון, לא למדינה ולא לתושביה.

1. מחויבות לאמנות בין לאומיות

לאחר מלחמת העולם השנייה, נחתמה בז'נבה בשנת 1951 אמנה המסדירה את מעמדם של הפליטים במדינות בהם הם נמצאים. מדינת ישראל הצטרפה וחתמה על האמנה. מכיוון שהאמנה עוסקת במי שהיה לפליט בגלל מאורעות שקדמו ל-1951, האמנה תוקנה בניו יורק בשנת 1967 ובין השאר ביטלה את התלות של זמן המאורעות שגרמו למציאות של הפליט. גם על אמנה זו חתמה מדינת ישראל, עם מעט הסתייגויות.

האמנה עוסקת בפליט אשר כבר נמצא במדינה אחרת. עם זאת, משפטנים הסיקו שבאותה מידה אסור למנוע כניסת פליטים שכאלה אל תוך המדינה.⁸¹ על כך, בין השאר, הסתמכה עתירה של משרד עורכי דין בישראל,⁸² שהתנגדה להגבלת

81. פרופ' ג'יימס האת'ווי, מצוטט בבג"ץ 1765/22.

82. בג"צ 1765/22.

מספר האזרחים האוקראינים בזמן מלחמת רוסיה-אוקראינה שהנהיגה ממשלת ישראל באותם ימים. טענת העותרים הייתה שמדינת ישראל, כחתומה על אמנת הפליטים, מחויבת לאפשר כניסה רחבה הרבה יותר של אזרחי אוקראינה לשטחה. טענה נוספת של העותרים הייתה חתימתה של מדינת ישראל על החלטת העצרת הכללית של האומות המאוחדות, אשר בין השאר דורשת מכל המדינות החברות לאפשר מעבר בטוח של אזרחים מחוץ לאוקראינה.

להלן (פרק טז אות ד) הרחבנו בשאלת מחויבותה של מדינת ישראל לאמנה זו, מפני שיתכן ומבחינה פורמלית-חוקית, היא אינה מחייבת. מכל מקום, יש לדון מהו היחס ההלכתי להיותה של מדינת ישראל חלק מקהילה בין-לאומית, אשר מתקיימות בה יחסים הדדיים, ציפיות הדדיות - ואף מעין מחויבות - לנשיאה משותפת בעול חוצה גבולות.

הרב הרצוג⁸³ כתב על זכויותיהם של המיעוטים הנוצרים והמוסלמים במדינת ישראל (העתידית). נקודת המוצא בה פתח את המאמר ועליה ביסס לא מעט מהכרעותיו, היא החיוניות של עמידה בציפיות אומות העולם להתנהלות סובלנית ומכילה של המדינה היהודית:

אמרתי, ושוב אני חוזר ואומר, שהאומות המאוחדות ודאי יעמדו על זה בכך תוקף, שעל כל פנים בשטח המדיני והאזרחי והמשפטי לא תקופחנה זכויות המיעוטים...⁸⁴

ועתה, הגיע הזמן להסתכל במצב כמו שהוא ממש, ולבחון את ההלכה מתוך אותה ההסתכלות הריאלית. אנחנו לא כבשנו עד עכשיו ולא יכולנו לכבוש את הארץ כנגד רצונם של האומות, ואפילו חלק ממנה. את המדינה היהודית נקבל מאת האומות המאוחדות, על פי הסכמתם, ואין שום ספק שעד שיבוא משיח צדקנו נצטרך להגנתם עלינו כנגד ים של אויבים מדיניים מקיפים מסביב שידם תגיע גם לתוך המדינה, וגם אין שום ספק שלא יתנו לנו את המדינה היהודית, אלא אם כן נקבע בתחוקה ובמשפט זכות המיעוטים לסבילות הנידונית...⁸⁵

83. לעיל הערה 3, עמ' 169-179.

84. שם, עמ' 169.

85. שם, עמ' 175-176.

מה עלינו לעשות? להגיד לאומות: אין אנחנו יכולים לקבל את התנאי הזה, מפני שתורתנו הקדושה אוסרת על ממשלה יהודית להתיר הישיבה בארצנו לנוצרים, ומכל שכן לעובדי אלילים? ... דומני שלא ימצא רב בישראל בעל מוח ובעל שכל ישר שיסבור שעלינו להשיב כך... נקל לתאר לנו מה תהא התשובה של האומות לגישה כזו הנ"ל מצידנו. אפשר מאוד להגיד שיש כאן משום גרם סכנה לכלל ישראל...⁸⁶

מכל האמור יש לנו להתבונן עוד. הלא יסוד המדינה מעצמו הוא מעין שותפות. הרי זה כאילו על ידי תיווך ידוע באו גויים, נניח אפילו עובדי אלילים, לידי הסכמה לתת לנו להקים ממשלה משותפת באופן שתהיה לנו עליונות ידועה וששם המדינה ייקרא על שמנו. כלום הייתה על מדינה זו תורת מלכות ישראל באותה המידה של מלכות ישראל בימי דוד ושלמה, של מלכות ישראל במובן של המלכות שהייתה עומדת להיוסד בכניסת ישראל לארץ כנען, שהיא התמונה המרחפת בכל הרקע של תורת משה בקשר עם אותם המצוות? הרי זה עניין אחר... וקל וחומר במצב כזה, שהיה מותר לישראל לעשות שותפות שכזאת שהיא לטובת קיומנו.⁸⁷

בנוגע לאפשרות הגירתם של גוים לארץ ישראל, כתב:

אינני יודע אם השאלה של רישיון לגויים בלתי נוצרים ובלתי מוסלמים לבוא להתיישב בארץ, לפי מידת חוקי ההגירה בלבד, תעלה על הפרק בעתיד הקרוב... אפילו אם יש להם דין של עובדי עבודה זרה ממש, מכל מקום, אם גם הם יוכלו בשטח הדרישה לדמוקרטיה במדינה היהודית מצד האומות המאוחדות, חושבני שלא יהיה קושי שאי אפשר להתגבר עליו מצד חוק תורתנו הקדושה במסיבות ובמצב הנוכחי של עם ישראל, ובלבד שלא יורשו לעשות מעשי תועבה.⁸⁸

הרב הרצוג סבור אפוא שחינויותה של הקמת המדינה היהודית מחייבת הסכמה לקיום סובלנות כלפי המיעוטים בארץ, כולל הסכמה להימצאותם של עובדי אלילים בה. הוא ממשיך את גישתו גם בנוגע להגירה לארץ וסבור שאם גם זו

86. ובכך הוא סבור שאין אבזרייהו דעבודה זרה דוחה פיקוח נפש במקרה זה.

87. שם, עמ' 178.

88. שם, עמ' 178-179.

תיתפס כתנאי בין-לאומי ללגיטימיות של המדינה היהודית ולהגנה עליה, יש להסתמך על דעות מקילות ולאפשר הגירה, אפילו של עובדי עבודה זרה.

גם אם המציאות שתוארה השתנתה, העיקרון נותר על עומדו: אם קיומה של מדינת ישראל על פי דרכי הטבע עומד ותלוי ביחס של אומות העולם כלפיה, יש לדאוג להמשך היחס החיובי. נכון הוא שלא כל מדינה היא גורם משמעותי עבור קיום המדינה, לא כל ויכוח בין ישראל לידידתה הוא משבר, וגם לא כל משבר ביחסים הוא גט כריתות. יש להיזהר שלא לאבד כל עמוד שדרה לאומי ומסורתי, שגם עמים אחרים שומרים עליהם, בגלל סיבות של 'למה יאמרו הגויים'. אולם אם ייקבע כי ישנו קו אדום שחצייתו תעמיד את מדינת ישראל בסכנה בגלל בידוד בין-לאומי, הכרעת הרב הרצוג תעמוד ותחייב שלא לחצות קו זה.⁸⁹

יצוין שהאמנה אינה חלה על מי שמהווה סכנה לביטחון לאומי של המדינה הקולטת (סימן 1, סעיף 1), והיא מאפשרת למדינות המקבלות את האמנה להסתייג מהסעיפים המנהליים שבה, כמו ענייני אזרחות, מעמד אישי, נכסים ועוד (ואכן, כך עשו מדינות רבות).

סיכום

הגשת סיוע לנרדף היא ערך יהודי וחובה מוסרית, אף כאשר הנרדף הוא גוי.⁹⁰ עם זאת, לעם ישראל יש מחויבות לתורת ישראל, ולבד משמירה על ביטחונו הפיזי, עליו לשמור גם על מצבו הרוחני והוא אף מצווה על כך. לכן, יש לבחון היטב את סוגיית הכנסת פליטי מלחמה לארץ.

89. ראה גם צדקות יהודה וישראל, עמ' 154: "יש עוד להוסיף את החשש מפני איבה של אומות העולם, לאו דווקא מאומתם של אותם אזרחים המבקשים עזרה. אלא שכאן צריך להפעיל שיקול דעת רחב, ולבדוק אם אמנם תתעורר איבה כנגד מדינת ישראל, או כנגד יהודים בארץ ובחוץ לארץ".

90. בספר תחוקה לישראל על פי התורה, ניתן למצוא הצעתו של ד"ר ליאו כהן לחוקה. הערות רבניות רבות נכתבו על דבריו, וסעיף 20 של פרק ב נוסח בסופו של דבר כך: "לא יוסגר איש למדינת חוץ, בה עלולות להישלל ממנו זכויות יסוד אישיות ומדיניות המובטחות בחוקה. יכולה ממשלת ישראל, לפי ראות עיניה ושיקול דעתה החופשי, לסרב להסגיר אזרח למדינת חוץ, לשם העמדתו בדין והענשתו".

ככלל, אין לאפשר מגורים של עובדי עבודה זרה בארץ ישראל. דעות מקילות סבורות שניתן להחיל דין 'גר תושב' אף בזמן הזה, על אומות אשר ידוע כי אינן עובדות עבודה זרה, ולהעניק לבניהן אפשרות ישיבה בארץ. דעות נוספות סבורות שמגורים זמניים אינם בכלל האיסור.

החשש מפני עבודה זרה אינו החשש היחיד. חשש מפני השפעות שליליות הנוגדות את הדרכות התורה, מחייב גם הוא שמירה מדוקדקת על גבולות המדינה. מי שמעשיו נוגדים את ערכי התורה, אף שאין בהם עבודה זרה, מהווה סכנה רוחנית לעם ישראל ואינו מורשה לשבת בה.

אם מסקנת אנשי המקצוע תהיה שנעילת הדלת בפני פליטי מלחמה גויים בגלל סיבות תורניות, תגרום נזק חמור למדינת ישראל באופן שיסכן את עצם קיומה, יש לקולטם. הצלת כלל ישראל, כולל הצלת קיומה של המדינה, מחייבת זאת, ואף בגויים עובדי עבודה זרה, ולמצווה תיחשב.

אין לקבל פליטי מלחמה שצפויה מהם סכנה ביטחונית, בין של סיוע לאויב, בין של פשיעה כלפי אזרחי המדינה. יש לקחת בחשבון את היכולת הכלכלית של המדינה בסיוע לפליטים אלה. מעל הכל, יש לוודא שאכן מדובר בפליטי מלחמה, נרדפים ועשוקים שזקוקים לעזרה.

אין לצפות ממדינת ישראל לקחת סיכונים שמדינה אחרת לא הייתה מוכנה לקחת על עצמה. לא למותר לציין שיש מדינות שכן סיכנו עצמן, מתוך תפיסה של חמלה אין-סופית כלפי המהגרים, ולא שתו ליבן לסיכונים. מדינות אירופאיות רבות סובלות כיום מקשיים כלכליים, ביטחוניים ואחרים, בגלל מדיניות קליטה של שערים פתוחים ללא בקרה.⁹¹ תמרור אזהרה זה חייב לעמוד לנגד עיני מדינת ישראל, מדינת היהודים היחידה בעולם שמבקשת לשמור על זהותה.

עמדה שכזו הוצגה בפני בית המשפט העליון, ואף התקבלה על ידו. בחודש אדר תשפ"ב (מרץ 2022), הגיש משרד עורכי דין ישראלי, בשם שגרירות אוקראינה, עתירה לבית המשפט העליון כנגד עמדת שרת המשפטים דאז איילת שקד

91. כתב על כך בהרחבה דאגלס מאריי בספרו המוות המוזר של אירופה. קטעים נבחרים מדבריו צוטטו פעמים מספר בפרק זה.

וגורמים ממשלתיים ומחוקקים אחרים. העתירה ביקשה לבטל את מכסת פליטי מלחמת רוסיה-אוקראינה המורשים להיכנס למדינת ישראל, מכסה אותה קבעה המדינה. העתירה העלתה שלוש טענות: א) ההחלטה על המכסה התקבלה בצורה שאינה תקינה; ב) ההחלטה פוגעת בזכויות יסוד של אזרחים;⁹² ג) המדיניות נוגדת התחייבות בינלאומיות עליהן חתומה מדינת ישראל. פסק הדין שניתן על ידי בית המשפט (בג"צ 1765/22) אומנם הורה למדינה להסדיר את מדיניותה בהתאם לכללי מינהל תקינים - ובהתאם לכך ביטל את הצו שאותו הוציאה - אולם הסכים עם עצם תכלית הצו, בכך שהכיר בסמכותה של המדינה להגביל את הכניסה לתחומיה. בית המשפט אף סבר שידו של החוק הישראלי גוברת כאשר הוא עומד בסתירה עם חוק בינלאומי.

נוסיף, שלא פעם מושמעת טענה, שדווקא העם היהודי למוד הרדיפות, זה ששרד את זוועות השואה ויודע מהי גלות וגרות, דווקא הוא צריך להיות אור לגויים, לצאת מגדרו בסיוע לפליטי מלחמה. צריך לזכור שטענה זו, ככל שתימשך ללא כל גבול וריסון, עלולה לשמוט את הקרקע שעליה אנו עומדים. ראשית, אין כל מקום להשוואה בין רדיפות אנטישמיות שהותירו יהודים משוללי מדינה חסרי כל, ובין מלחמה שגורמת לאזרחים לחפש מקום בטוח יותר. שנית, העם היהודי, עם התנ"ך ובעל המוסר האלוקי, רשאי ומוכרח לשמור על האינטרסים שלו - כולל אינטרסים אמוניים ותורניים, שכן הם נמצאים בתשתית קיומו.

92. מתוך הנחה שמבקשי המקלט האוקראינים הם בעלי זיקה משפחתית או אחרת לאזרחי מדינת ישראל, נטען שההגבלה שעליה החליטה מדינת ישראל "פוגעת בצורה בלתי מידתית בזכות לחיי משפחה של אזרחי ישראל, ובזכות לחיים, בטחון ושלמות הגוף של אזרחי אוקראינה, המבקשים לקבל הגנה זמנית בישראל".

